

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ФАКУЛЬТЕТ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ТА ФІЛОЛОГІЇ

Форма навчання: денна

Кафедра: української мови та літератури

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти на тему:

**ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ**

Виконала: магістрантка 2 курсу
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)

Олійник Д.Р.

(прізвище та ініціали)

Керівник: **к.філол.н., доцент**

Валентина КРИЩУК

(прізвище та ініціали)

Рецензент: **к.філол.н., доцент**

Інна НІКІТОВА

(прізвище та ініціали)

Хмельницький – 2022 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	7
1.1 Історико-педагогічний аналіз проблеми естетичного виховання учнів.....	7
1.2 Аналіз шкільних програм та підручників української мови в аспекті естетичного виховання учнів	18
1.3 Вивчення стану естетичного виховання учнів засобами мови в школі	23
РОЗДІЛ 2. УМОВИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	30
2.1 Використання форм і методів естетичного виховання учнів на уроках української мови.....	30
2.2 Дотримання принципів естетичного виховання на уроках української мови в 10-11 класах.....	42
2.3 Система вправ та завдань з розвитку естетичної культури на уроках української мови в 10-11 класах.....	50
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми. Серед найважливіших завдань молоді української держави чи не найголовнішим є збереження незалежності, захист інтересів свого народу, виховання духовно багатого, високоморального покоління.

Український народ сьогодні переживає новий етап історичного розвитку. Відтак, відкрились нові перспективи розвитку Української держави, зокрема розвитку в галузі освіти, науки і культури, а це, насамперед, потребує зміни системи виховного процесу зростлого покоління. Така система має базуватись на врахуванні національних особливостей українського народу, його самобутності.

І дорослих, і дітей в житті постійно оточують естетичні явища. У сфері духовного життя, у побуті, у міжособистісному спілкуванні – краса і потворність скрізь відіграють головну роль. Краса викликає почуття задоволення, насолоди навколишнім, мотивує до праці, робить приємним повсякденне життя.

У сучасних умовах треба приділяти серйозну увагу естетичному вихованню, формуванню естетичних смаків в учнів, оголосити рішучу боротьбу безсмакові, байдужості, у чому б вони не виявлялися.

Зазначена проблема висвітлена в достатній мірі в працях вітчизняних і закордонних педагогів, як-от: А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький, К. Ушинський та інші. В останні десятиліття над цією проблемою працювали і працюють В. Возник, І. Пулій, Л. Мазур, М. Стельмахович, Г. Тарасенко та інші.

Над проблемою естетичного виховання працюють й науковці сучасності: Т. Грищенко, Г. Грибан, І. Корольова, О. Кучерук, Н. Миропольська, Л. Михайлова, Т. Яценко та інші. Проблему створення та ефективного функціонування виховної системи школи сьогодні вирішують такі педагоги: Ю. Буган (Моральне виховання в сучасній школі), В. Кирницький (Управлінський аспект виховання в школі), Р. Кудряшова

(Виховна система нашої школи), С. Лашина (Виховна система в сучасних умовах), В. Липа (Організація виховної роботи в школі), С. Юрченко (Управління виховною роботою) та інші.

У Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах сказано, що важливою ознакою нашого часу є не лише завдання бачити, відчувати, розуміти прекрасне, а й здатність творити його в навколишній дійсності [36].

У наш час проблема естетичного розвитку особистості є пріоритетним завданням сучасної школи.

Так у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») серед основних напрямів формування визначено, що на етапі шкільного виховання педагоги покликані створити умови для повноцінного естетичного виховання особистості, забезпечити дитині почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформувані активне, зацікавлене ставлення до естетичних явищ. У державній національній програмі естетичне виховання визначається як одне з головних завдань розбудови демократичного суспільства [16].

У Законі України «Про освіту» підкреслюється відповідальність школи та позашкільних виховних закладів за виховання, навчання і розвиток дитини [24].

Успіх становлення нашої країни багато в чому залежить від рівня духовного розвитку людини. Головну роль у процесі формування високої духовності повинні відігравати естетичні фактори, які пронизують усе життя людини: її працю, побут, загальнолюдські стосунки.

Підкреслимо, що успіхи школи в естетичному вихованні учнів багато в чому залежать від вчителя. Педагоги одноголосно стверджують, що вчителю сучасної школи необхідна різностороння освіта для втілення повноцінного естетичного виховання дітей.

Не менш важливе значення має знання і глибоке розуміння вчителем основ естетичного виховання. Його власне відношення до мистецтва визначає і відношення до нього учнів [35].

Актуальність проблеми полягає в тому, що далеко не всі педагоги мають достатній рівень знань, умінь і навичок для організації роботи естетичного виховання. Педагоги шкіл потребують науково-обґрунтованої допомоги з означеного питання.

Отже, актуальність досліджуваної проблеми, її соціальна й практична значущість та недостатнє висвітлення у науково-педагогічній літературі зумовили вибір теми дипломної роботи: **«Естетичне виховання учнів 10-11 класів загальної середньої освіти на уроках української мови».**

Об'єкт дослідження – естетичне виховання учнів старшої школи.

Предмет дослідження – умови естетичного виховання учнів 10-11 класів на уроках української мови.

Мета роботи – визначити і теоретично обґрунтувати умови естетичного виховання учнів 10-11 класів на уроках української мови.

Завдання дослідження:

1. Виявити ступінь розробленості проблеми в науково-методичній літературі.
2. Проаналізувати понятійно-термінологічний апарат з проблеми естетичного виховання особистості.
3. Проаналізувати шкільні програми та підручники української мови в аспекті естетичного виховання учнів.
4. Визначити і теоретично обґрунтувати умови естетичного виховання учнів 10-11 класів на уроках української мови.

Методи дослідження. Оскільки проблема є комплексною, тому передбачає широке використання педагогічних та соціологічних методів теоретичного та емпіричного характеру. Зокрема, теоретичний аналіз навчально-методичної літератури, спостереження, бесіди, вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду в сфері естетичного виховання школярів.

Теоретичне значення дослідження: матеріали можуть бути використані в освітньо-виховному процесі в аспекті удосконалення системи естетичного виховання учнів.

Практичне значення наукового дослідження - матеріали магістерської роботи можуть бути використані для читання лекцій та проведення занять з методики викладання української мови в закладах загальної середньої освіти та, безпосередньо, на практиці в школі.

Апробація результатів дипломної роботи. Апробація результатів дослідження відбувалась під час виступів на: XIX міжуніверситетській студентській науково-практичній конференції «Актуальні питання культури мовлення» (Вінниця, 22 лютого 2022 року); методичному семінарі «Особливості вивчення української мови та літератури в ЗЗСО/ЗВО» (Хмельницький, 2 листопада 2022 року); публікація у «Студентському альманасі». Наукові та творчі роботи здобувачів освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Українська мова та література). Випуск 8. (Хмельницький, 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук» (Одеса, 25–26 лютого 2022 р.); всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Студентська молодь у науці» (Хмельницький, 12 травня 2022 р.); IX міжнародна наукова інтернет-конференція «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 11 листопада 2022 р.); I всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» (Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2022 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (75 найменувань), додатків (2 на 4 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 80 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 69 сторінках. Роботу ілюстровано 1 рисунком.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1 Історико-педагогічний аналіз проблеми естетичного виховання учнів

Ідеї естетичного виховання походять із глибокої давнини. Уявлення про природу естетичного виховання, його завдання і цілі змінювалися від епохи Платона і Аристотеля до наших днів. Сучасність відзначається підвищеною увагою до проблем теорії і практики естетичного виховання як важливої складової формування всебічно розвиненої, духовно багатой особистості.

Освітньо-виховний процес органічно пов'язаний з потребами та умовами суспільства. Докорінні зміни в житті людей викликають зміни в системі освіти. Розбудова незалежної держави вимагає розвитку у зрелого покоління національної свідомості, самобутності свого народу, любові до своєї Батьківщини, мови, традицій та історії.

На процес виховання людини впливають різноманітні фактори. Говорять, що виховує все: і люди, і речі, і явища. Велику роль у вихованні відіграють люди, особливо батьки та вчителі. Відтак, саме на них покладається неабияка відповідальність.

Процес виховання найбільш успішно проходить для нього в природному руслі з урахуванням психіки вихованця. З огляду на це дитина має бути оточена рідною мовою, природою, національною культурою, звичаями, традиціями тощо.

Кожне суспільство дбає про те, щоб підготувати до життя молоде покоління, що йде йому на зміну, і з тією метою передає молоді релігійні та моральні погляди, теоретичні знання та набутий практичний досвід. Тому суспільство ще з прадавніх часів прагнуло до виховання в дитини життєвої компетентності.

Життєва компетентність – це знання, уміння, набутий досвід, моральні цінності, норми, переконання особистості, важливі для вирішення життєвих проблем і реалізації поставлених цілей.

Найважливішим завданням у вихованні дітей в освітній системі є формування особистісних якостей громадянина України, які включають у себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту [36].

Але все ж таки велика роль у формуванні особистості, становленні людини належить естетичному вихованню, що несе у собі надбання правил культури поведінки, моральних чеснот, цінностей, ідеалів, філософських поглядів на життя, що формувалися протягом багатьох віків українським народом, що закладено в генотипі кожного українця.

Світова теорія педагогічної науки і досвід свідчать про те, що в кожного народу склалася своя національна система виховання й освіти. Український же народ завжди визнавав верховенство естетичних цінностей над політичними, трудовими, ідеологічними і користувався повагою серед народів світу.

Педагоги у складному процесі формування всебічно розвиненої особистості чільне місце відводять саме естетичному вихованню, як стрижневі у поведінці людини.

Говорячи про естетичне виховання треба сказати, що таке естетика.

Естетика, и, ж. 1. Наука про мистецтво, про форми прекрасного в художній творчості, у природі та суспільстві. 2. Краса, художність чого-небудь [11].

Під естетичним вихованням розуміють здатність впливати на усі сфери життя, розвивати естетичне ставлення до навколишнього.

Наведемо деякі визначення поняття «естетичного виховання»:

– естетичне виховання – формування вміння цілеспрямовано сприймати, правильно розуміти красу, цінувати її в усьому, що оточує: природі, суспільному житті, праці, мистецтві [6];

– формування здатності оцінювати прекрасне і непрекрасне, трагічне і комічне, високе і низьке в реальному світі, відчувати і розуміти людські стосунки і мистецтво, де розвивається здатність створювати прекрасне в усіх видах діяльності людини [9];

– система, спрямована на розвиток в людини здатності сприймати, відчувати, оцінювати і творити прекрасне і піднесене в житті [20];

– розвиток у людини необхідних для вихователя творчих здібностей, естетичних почуттів, смаків та ідеалів [33, с.64];

– приналежність до естетичних цінностей, до їх головного – краси у всіх вимірах. Відтак, краса як цінність більшою мірою пов'язана з мистецтвом, то естетичне виховання охоплює, насамперед, спілкування з мистецтвом, розвиток емоційної сторони не лише сприйняття мистецтва, а й людської психіки [37, с.45];

– формування певного естетичного ставлення особистості до дійсності. У процесі естетичного виховання до цих цінностей залучається орієнтація особистості у світі естетичних цінностей. Виховання і розвиток здатності людини до естетичного сприйняття і переживання, її естетичного смаку, її ідеалу. Естетичне виховання виконує дві основні функції, що складають єдність протилежностей: формування естетично ціннісної спрямованості особистості і розвиток творчого потенціалу. Естетичне виховання засобами мистецтва не обмежується художнім вихованням, воно ширше, стосується естетичних аспектів роботи, життя, дійсності [66, с.127].

Естетичне виховання – невід'ємна частина процесу виховання загалом, спрямована на розвиток здатності особистості сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності [71, с.203].

Слово «естетика» в перекладі з грецького означає «відчуття», «почуття».

Термін «естетичне виховання» має дуже широке значення: воно охоплює і художнє, і моральне виховання. Естетичне виховання – це залучення людини не тільки до мистецтва, але і до всіх видів і форм прекрасного в житті.

Це і розкриття творчої ролі людини в житті, краси реального життя в усій її багатообразності.

Таким чином, можна стверджувати, що естетичне виховання - це процес, спрямований на формування творчої особистості, здатної сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне.

Процес виховання вирішує питання сьогодення: гармонійний розвиток зрелого покоління. Оскільки виховання є системою цілісною, то складником естетичного виховання має слугувати задоволення естетичних потреб здобувачів освіти, розвиток у них здатності бачити, сприймати і створювати прекрасне.

Розглянемо тлумачення поняття «естетичне виховання» в педагогічній літературі.

Естетичне виховання (за Фіцулою) – невід’ємна частина навчально-виховного процесу, спрямована безпосередньо на розвиток здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах людської діяльності [66].

Естетичне виховання (за Колесніковим) – це виховання вміння повноцінно сприймати і правильно розуміти прекрасне в мистецтві та дійсності. Йдеться про розробку системи художніх репрезентацій з дійсно естетичною цінністю. Разом з тим естетичне виховання розвиває в учнів жагу, бажання і вміння вносити елементи прекрасного в усі сфери життя, боротися з усім огидним, низьким і з кращого боку виявити себе в мистецтві [20].

Естетичне виховання (за Левчук) — це тісна взаємодія педагогів і вихователів направлена на формування естетичної культури учнів [21].

Естетичне виховання (за Кучерук) – це виховання здатності усвідомлювати красу в діяльності (природі, праці, суспільних відносинах, вчинках людей), в мистецтві, розвитку естетичних поглядів, смаків і почуттів, потребу і здатність створювати прекрасне в мистецтві і в житті [40].

Зміст поняття «естетичне виховання» можна виразити графічно таким чином:

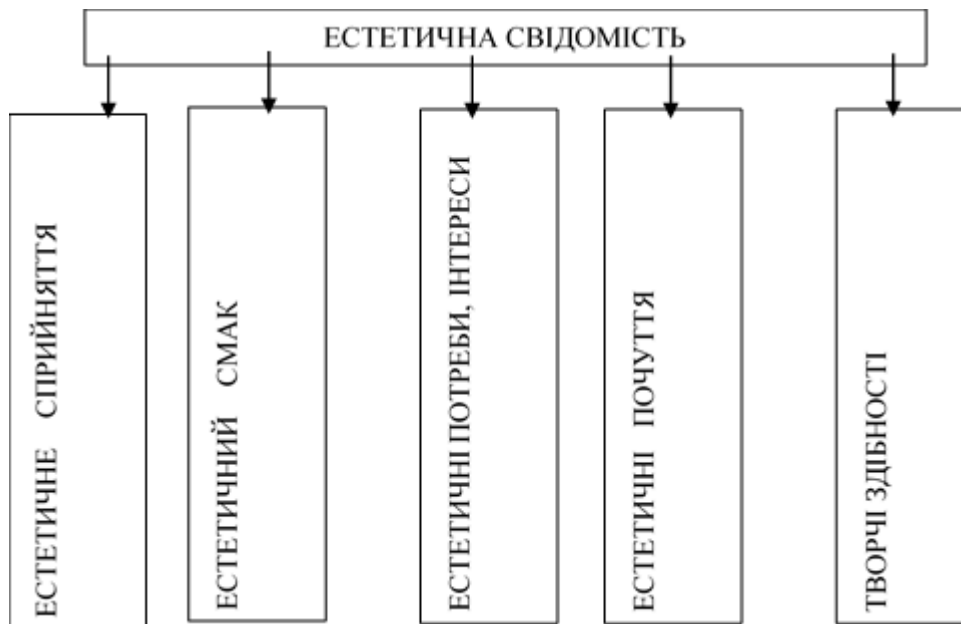

Рис. 1.1 Зміст поняття «естетичне виховання»

Показником естетичної вихованості є рівень культури особистості та її вміння сприймати дійсність, що виявляється у розвитку компонентів естетичної свідомості.

Під «естетичною свідомістю» розуміють певну форму суспільної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали й орієнтована на художню творчість та естетичні погляди. Свідомість є функцією мозку людини і полягає у відображенні в ній у попередній розумовій структурі об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в них, власних дій, і передбачення наслідків. Свідомість відображається у відчуттях, мисленні, емоціях, волі. Вищою її формою є самосвідомість. Учні набувають знань, умінь і навичок у навчальному та виховному процесі, засвоюють досвід поведінки завдяки свідомості. Їхня обізнаність виявляється у відношенні до навчання, ставленні до оточуючих, до себе, до обов'язків та навчання загалом.

«Естетичні почуття» розуміємо як особливі відчуття задоволення, які відчуває людина при сприйнятті краси у мистецьких творах. У почуттях виявляється ставлення людини до дійсності та до себе, на що впливають

психічні стани і процеси (емоційне виявлення внутрішнього світу людини, її переживань).

Результатом формування естетичної свідомості та емоційно-почуттєвої сфери є вироблення правильних навичок і звичок поведінки. «Навичка – психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію, раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих затрат фізичної та нервово-психічної енергії. Звичка – схильність людини до відносно усталених способів дій» [28]. Оволодіння відповідними навичками і звичками дасть можливість набути певного досвіду поведінки. Відтак, необхідно враховувати досвід попередньої поведінки учнів, збагачувати позитивну спадщину та відмовлятися від негативних звичок. Розвиток навичок поведінки вимагає поступового і систематичного зниження, здійсненності і доцільності вимог, їх узгодженості з рівнем розвитку учнів і досягається лише за умови виконання вчителями і батьками єдиних вимог до учнів. Якщо дитина, через певні життєві труднощі, набула хибного досвіду поведінки (негативних звичок), то виховна робота має розпочинатись із з'ясування причин та усунення негативних звичок.

«Естетичний ідеал» – вище досягнення особистості в жанрі або виді мистецтва, які цінуються вище за усі інші. Стосовно школярів, то під естетичним ідеалом розуміють цього уподобання в мистецтві, особисті кумири. «Естетична поведінка» виявляється у вчинках і діях людини, у вмінні створювати різні форми комунікативного акту, у манерах і вмінні створювати естетичний зовнішній вигляд.

«Естетичні смаки» розглядаються як переживання емоційного ставлення особистості до того чи іншого об'єкта. Розуміння смаків поширена як естетична категорія на багато сфер - з повним правом можна сказати про смак до праці, до життя.

Естетичні цінності – морально-естетичні, також образотворчі предмети живопису, архітектури, ювелірних виробів, що є найдосконалішими згадками мистецтва.

Формування естетичних смаків та ідеалів позитивно впливають на здатність оцінювати прекрасне, уможливають розуміння одне одного.

Для правильної організації процесу естетичного виховання учнів, слід враховувати завдання естетичного виховання.

У Концепції розвитку освіти до 2025 року визначено основні завдання естетичного виховання:

- формування підвалин естетичної культури;
- врахування естетичного досвіду особистості, її художніх здібностей;
- розвиток почуття прекрасного;
- формування здатності розуміти і оцінювати твори мистецтва, пам'ятки історії;
- формування здібностей до активної творчої діяльності в різних сферах [35].

Завданнями естетичного виховання, визначеними в педагогічній літературі є:

- розвиток умінь сприймати красу в навколишньому житті;
- розвиток естетичних потреб і смаків;
- формування естетичного ідеалу демократичного суспільства;
- готовність будувати своє життя за законами краси;
- формування естетичних почуттів, вміння цінувати прекрасне;
- виховання естетичних цінностей.

У сучасних дослідженнях процес виховання особистості розглядається через призму залучення її до збереження цінностей, вироблених людством, розвиток її природного потенціалу, вироблення творчого підходу до норм життя, які спрямовані на затвердження кодексів поведінки особистості. Безумовно, дослідники вказують на єдність виховання школи і сім'ї, що забезпечує формування в особистості стійких моральних цінностей, потреб, почуттів, здібностей і навичок естетичної поведінки.

Суть естетичного виховання полягає в тому, щоб кожна людина навчилася жити краще, цікавіше, навчилася бачити, відчувати і розуміти прекрасне в будь-якому його вияві.

Роль естетичного начала в творчій діяльності людини багатозначна. Естетичне відношення до життя є першоосною натхнення, сприяє перетворенню праці в джерело радості, духовної насолоди. У процесі естетичного виховання формуються погляди, почуття, смаки і ідеали людини. Естетичне виховання спонукає людину до благородних, гарних та гуманних вчинків.

Завдання закладів загальної середньої освіти – різноманітними методами естетичного виховання впливати на розум і почуття дитини, пробуджуючи у неї естетичні емоції, залучаючи її до розуміння краси, гармонії в усіх її виявах, а також розвивати усі її творчі можливості, творчу активність, яка може виявлятися в самих різноманітних областях діяльності людини.

Основними завданнями естетичного виховання є:

- формування естетичних понять, поглядів, переконань;
- виховання естетичних смаків;
- формування умінь і навичок творити прекрасне;
- розвиток творчих здібностей [16].

Психологи стверджують, що розвиток естетичної особистості ґрунтується на природних задатках, індивідуальних особливостях і проходить під впливом оточуючої дійсності, середовища, мистецтва, виховання, самовиховання. В процесі естетичного виховання збагачується естетична культура особистості, як складова частина загальної духовної культури. Виховання естетичної культури сучасного суспільства і окремої особистості і є ціллю естетичного виховання.

Естетична культура особистості – це якість особистості, що виражається в здібності і умінні емоційно сприймати і оцінювати явища життя і мистецтва, прекрасні чи потворні, а також перевтілення природи, оточуючого світу, людини «за законами краси».

Успіх естетичного виховання залежить від урахування ряду педагогічних вимог. Серед головних умов, які сприяють ефективному естетичному вихованню, виділяють такі:

- урахування вікових і психологічних особливостей сприймання і пізнання мови школярами;
- посилення міждисциплінарних зв'язків;
- реалізація мовно-комунікативної компетентності;
- взаємозв'язок навчальної і позакласної роботи;
- приклад правильного мовлення вчителя, дорослих і дітей;
- формування знань про взаємозв'язок мови і культури;
- звернення до творів мистецтва;
- насиченість форми і змісту роботи на уроках [37].

Особлива увага повинна приділятися естетичному вихованню учнів старших класів, оскільки – це фундамент подальшого навчання, формування особистості. У більшості випадків закладені в юнацькому віці основи моралі закріплюються на все життя.

Ефективність процесу виховання базується на ставленні особистості до навколишньої дійсності, до педагогічних впливів, які на неї спрямовані. Погляди і переконання, форми поведінки особистості, які формуються під час виховання, визначають позицію вихованця по відношенню до спрямованих на нього виховних впливів. Якщо ці впливи не сприймаються, то проводиться спеціальна виховна робота і лише з часом вона дасть позитивний виховний результат. Методологічною основою процесу естетичного виховання є естетика.

У всі часи школа була соціальною моделлю, основним інститутом виховання молодого покоління, в якому формувалась і примножувалась національна культура.

Виховання включає в себе багато понять, які потрібно визначити для цілісного сприйняття теми, що розглядається. Це такі поняття: вихованець, вихованість, вихователь, виховний процес, виховуюче навчання.

Коли йдеться про виховання, потрібно визначити, кого виховують: «Вихованець – суб'єкт виховного процесу, який свідомо засвоює морально-духовні цінності, на їх основі плекає власні особистісні надбання, приймає самостійні рішення, покладає на себе відповідальність, здійснює свідомий життєвий вибір» [28]. Вихованість є результатом виховання. Вона виявляється у соціальній поведінці особи, умінні діяти відповідно до соціальних норм і правил, справедливо оцінювати ситуацію з урахуванням вікових особливостей.

Вихователь – це особа, яка здійснює процес виховання, відповідає за соціальний розвиток та дії своїх вихованців [28]. Дія, яка виникає у вихованця, і яку можна проаналізувати, називається вчинком.

Впровадженням виховання, його організацією є виховний процес, який залежить від певних об'єктивних і суб'єктивних чинників.

До об'єктивних чинників належать: особливості розвитку України загалом і системи закладів освіти зокрема; зміна економіки на ринкових засадах; розвиток сфери соціальної; відродження національних традицій, звичаїв, обрядів, народної педагогіки; збагачення досвіду в процесі спілкування з іноземними громадянами; зміни в навколишньому середовищі.

До суб'єктивних факторів належать: соціально-виховна діяльність сім'ї та громадських організацій; освітня діяльність закладів освіти, виховна спрямованість її працівників; діяльність засобів масової інформації, закладів культури, позашкільних закладів та церкви.

Виховний процес складається з цілей і завдань, змісту і методів організації впливу виховання, а також його результату і корекції. Що стосується формування особистості, то в структурі навчально-виховного процесу виділяють такі компоненти: особистісна свідомість, емоційно-чуттєва сфера, навички та звички поведінки. Поведінка є здатністю індивіда робити естетичний вибір і практикувати його відповідно до цінностей, що панують у конкретному суспільстві. Поведінка визначається, насамперед, конкретними умовами життя людини, культурним рівнем, психологічними і фізичними

особливостями. Від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовність залежать результати виховання. Зокрема це стосується формування його думок, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій та емоційної сфери. Виховний процес впливає на перетворення зовнішніх виховних дій у внутрішні.

Ефективність виховного процесу залежить від стосунків в учнівському в колективі. Здорова морально-психологічна атмосфера в колективі сприяє формуванню у дітей позитивних якостей, відбувається процес взаємовиховання. І навпаки, у колективі спеціального виправно-виховного закладу, якщо там немає належного порядку, відбувається взаємна деморалізація його членів.

Від взаємовідносин в учнівському колективі залежить ефективність освітньо-виховного процесу. Процес взаємовиховання можливий лише за умови сприятливої морально-психологічної атмосфери в класі. На процес виховання впливають також способи діяльності та особливості спілкування вихованців. У діяльності (освітній, ігровій, дозвіллевій) виявляється естетична свідомість, норми поведінки.

Організуючи виховний процес, потрібно знати принципи виховання, дотримуючись яких, педагог будує виховний процес. У підручниках з педагогіки подано таке визначення: «Принципи виховання – керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту організації та методів виховного процесу» [55].

Автори підручників виділяють наступні принципи, на яких ґрунтується процес виховання: цілеспрямованість виховання, зв'язок виховання з життям, єдність свідомості та поведінки у вихованні, виховання в праці, комплексний підхід у вихованні, виховання особистості в колективі, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю учнів, поєднання поваги до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього, індивідуальний підхід до учнів у вихованні, принцип системності,

послідовності й наступності у вихованні, єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості.

Отже, бачимо, що виховання по своїй суті важливий, хоча й складний, багатокomпонентний і багатогранний процес, який покликаний регулювати стосунки у суспільстві. Також бачимо велику роль, яка відводиться естетичному вихованню, його регулятивне значення, необхідність для існування соціальних взаємовідносин, для визнання людини вищою соціальною істотою, бачимо, які етапи потрібно пройти людині до естетичної зрілості, і насамкінець, розуміємо важливість естетичного вдосконалення оточуючих і самого себе.

1.2 Аналіз шкільних програм та підручників української мови в аспекті естетичного виховання учнів

Завдання, що стоять перед сучасною школою щодо формування естетичної культури учнів, не можуть бути вирішені, якщо естетичне виховання не стане органічною частиною уроку, невід'ємним елементом комплексної дії на особистість учня. Тільки тоді можна розраховувати на систему в діяльності вчителів і учнів, на контроль за розвитком естетичних здібностей, якщо уроки будуть не центром цієї роботи, а доповненням до неї.

Провідними чинниками становлення незалежної України є освіта й виховання. Політичні, соціальні й економічні перетворення, становлення суверенітету держави України потребують і нового переосмислення виховання підрастаючого покоління. Зміни в країні взагалі призвели до кардинальних змін у навчанні і вихованні школярів зокрема. У зв'язку з цим сталися значні зміни у змісті освіти і виховання. А це в свою чергу викликало необхідність нового змісту підручників, посібників для учнів. Зокрема, посилено виховну роль кожного навчального предмета.

З'являються нові документи в галузі освіти. Так, сучасний зміст освіти визначений у «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти» [61]. Цей документ висуває вимоги до рівня освіченості учнів основної і старшої школи та до формування у них ключових компетентностей. Одним із ключових завдань освітньої галузі «Мова і література», зазначених у стандарті, є розвиток художньо-образного мислення, інтелектуальних і творчих здібностей учнів, їх емоційно-духовної сфери, естетичних смаків і загальної культури.

Мовний компонент передбачає такі державні вимоги, що ставляться до рівня загальноосвітньої підготовки учнів старшої школи у сфері естетичного виховання:

- вміти узгоджувати власну мовленнєву і життєтворчу діяльність із засвоєними етичними, естетичними та іншими цінностями, урахувати в мовленні особливості світогляду, культури певного народу;

- виявляти повагу до самобутності художньої культури різних народів, сформований рівень особистої культури, розвиненості духовної та естетичної сфери;

- виявляти естетичне ставлення до художніх творів у єдності змісту і форми, виражати власні оцінні судження у процесі комунікації;

- застосовувати набутий естетичний досвід у власній навчальній діяльності та у процесі культурного самовираження [61].

Навчання старшокласників висуває перед учителем нові важливі завдання, оскільки це час для формування смаків і вподобань учнів. Однак програмою старшої школи не передбачено достатню кількість годин на предмети естетичного та гуманітарного циклу: порівняно з попередніми роками було скорочено години на вивчення рідної мови; предметів, які слугують для ознайомлення з творами мистецтва та світовою культурою, немає або ж викладаються факультативно. Це вимагає від учителя української мови вирішення проблеми шляхом застосування в навчальній діяльності заходів естетичного виховання, що дозволить компенсувати недоліки.

Навчальні програми дають реальну можливість для того, щоб урок був основою і для естетичного виховання [56]. Це стосується і змісту, і форм роботи. Тому потрібно сказати прямо: уроки без елементів естетичного виховання – це невиконання вчителем програми, її спрощення.

У навчанні однаково важливе місце займають як постать учителя, так і підручник, за яким навчаються школярі. Підручник - це засіб навчання, що визначає обсяг основ навчальних матеріалів, і важливе джерело знань. Саме тому одним із пріоритетних напрямів виховання є зміст підручників.

У межах нашого магістерського дослідження, ми проаналізували якість підручників для 10-11-х класів закладів загальної середньої освіти [1; 2]. Ми звертали увагу на структуру, зміст підручників (зокрема в сфері естетичного виховання), рівень їх поліграфічного виконання (добір ілюстративних засобів, повнота реалізації їх функцій як джерела поза текстової інформації тощо).

У ході проходження виробничої практики ми запитували учнів про задоволення підручниками. Проаналізувавши відповіді старшокласників ми з'ясувати, що більшість учнів вважає цікавими й доступними матеріали основних тем, що висвітлені в навчальних книжках.

Підручник – це навчальна книжка, за якою учень може навчатися як під керівництвом учителя, так і самостійно. Тому дуже важливо знати, чи розуміють учні викладений у ньому матеріал, чи зрозуміло сформульовані правила. Більшість старшокласників вважає формулювання правил, пояснення в матеріалах підручника значення нових термінів, понять, рідко вживаних слів чітким та зрозумілим, що дає можливість самостійно вивчити тему, повністю підготуватися до уроку.

Окрім того, зміст підручників, на нашу думку, сприяє формуванню в учнів мотивації до навчання, розвиває культуру мовлення, естетичні почуття. Кількість завдань та вправ представлено в достатній кількості, опрацювання яких удосконалює вміння аналізувати певні явища, факти, події, робити логічні висновки; сприймати прекрасне, аналізувати його та відтворювати. Матеріали підручників насичені цікавими вправами, завданнями, ілюстрації

відповідають змісту завдань, сучасні, викликають естетичну насолоду. Вважаємо, що підручники мають високу поліграфічну якість, мають приємне зовнішнє оформлення, що впливає не лише на бажання працювати з ними, але й реалізують завдання естетичного виховання.

Матеріал, розміщений у підручниках, сприяє формуванню в учнів національної самосвідомості, естетичних смаків, виховання любові до своєї країни; розвитку трудових вмінь та навичок, поглиблення економічних знань. Тексти в підручниках підібрані авторами з врахуванням їх доступності для дітей старшої школи. Працюючи з текстами вправ, учитель значну увагу приділяє художнім образам, які повинен сприйняти, зрозуміти і відчувти кожен учень.

Аналізовані нами підручники [1; 2] містять вправи з текстами про відомих персоналій сучасності. Емоційне ставлення учнів до таких персонажів є основою формування естетичних уявлень. Вчителі, щоб посилити враження учнів, допомогти їм краще відчувати, зрозуміти своє ставлення до них, використовуються також аудіо- і відео сюжети (їх в матеріалі підручника достатньо з покликанням на Youtube-сторінку).

Через зміст кожної вправи на уроках мови чітко простежується виховна спрямованість. Оволодіваючи тими чи іншими моральними нормами, учні вчать правильно оцінювати вчинки, основний їхній зміст, бачити красу в простому. Також протиріччя, які простежуються в житті, можна розглядати спільно з учнями, аналізувати дії та вчинки інших людей, а також неправильні, сумнівні уявлення учнів про ті чи інші події, вчинки, явища.

Дуже багато в аналізованих підручниках матеріалу, завдяки якому формується національна свідомість учнів, почуття любові до рідного краю, «своєї малої батьківщини», до рідної мови, формується духовний світогляд, розвиваються творчі здібності, працьовитість. В учнів розвивається бажання жити і працювати для України, берегти праці видатних діячів України.

Отже, в навчальних програмах та підручниках вже передбачений такий навчальний матеріал, у якому закладений виховний потенціал.

Зміст підручників повинен відповідати виховній меті, що дає можливість учителю на уроці формувати свідомість учнів, їх уявлення про найелементарніші норми моральності, правила поведінки, спілкування, людського співжиття. Проаналізувавши підручники з української мови, ми бачимо, що попри позитивні їх сторони, все ж таки матеріалу на формування естетичної культури мало і він носить фрагментарний характер.

Переглянувши підручники і навчальні програми можемо зробити висновок, що в них не усі завдання осучаснені, деякі вправи не містять логічного навантаження і не носять виховного характеру. Це свідчить про нагальну потребу розроблення національної концепції безперервної естетичної освіти засобами мови, яка б:

- розглядалася, як невід’ємна складова середньої освіти;
- охоплювала всі групи населення на всіх рівнях освіти;
- враховувала функції естетики в повсякденному житті;
- була цілісною взагалі і цілісною методологічно;
- ґрунтувалась на національних традиціях, звичаях та історичному досвіді українського народу;
- відповідала моральним, естетичним та психолого-педагогічним принципам.

Отже, естетичне виховання повинно стати стрижнем і обов’язковою складовою частиною загальноосвітньої підготовки учнів. Стає зрозумілим, що врятувати майбутнє покоління від деградації може усвідомлення кожною людиною своєї громадянської відповідальності.

1.3 Вивчення стану естетичного виховання учнів засобами мови в школі

Важливою частиною цілісного гармонійного розвитку особистості є естетичне виховання. Естетичне виховання є невід’ємною частиною навчально-виховного процесу, спрямованого безпосередньо на розвиток

здатності сприймати і перетворювати дійсність відповідно до законів краси в усіх сферах людської діяльності.

Процес естетичного виховання формує в учнів навички розуміння і прекрасного, і його цілісне сприйняття. Споглядаючи прекрасне (і в повсякденному житті, і в творах мистецтва), людина не може залишатися осторонь. Варто навчити учнів відрізняти справді прекрасне від протилежного. Для поставленої мети, насамперед, треба навчити учнів естетики в простому, буденному: зовнішньому вигляді, манерах поведінки, красивій поставі, виявленні емоцій, веденні дискусії тощо. Варто враховувати, що виховання таких естетичних якостей має відповідати моральності особистості [22].

Джерелами естетичного виховання як правило є: твори мистецтва (образотворчого), кіно, театральні вистави, фільми (телепередачі), концерти, реальна дійсність (події в суспільному житті). Однак варто пам'ятати, що першоджерелом виховання є слово, слово художньої літератури та мови загалом [40].

Педагоги акцентують, що слово є засобом вираження думки, емоцій, почуттів, а в текстах художньої літературному воно набуває подвійної сили. Слово слугує засобом інтелектуального розвитку, базується на поняттях, сприймається, насамперед, розумом. У школі часто можна спостерігати, як учні вправно оперують текстом твору, обґрунтовуючи свої думки, судження, але не внутрішньо. Ні зовнішньо не виявляють свого ставлення до змальованих письменником явищ. Подібні оцінки героїв твору найчастіше мають характер констатації знань. Повторюються певні міркування з підручника, окремі думки, засвоєні учнями на уроці, але до цієї інформації учень може бути повністю байдужим. Літературні герої, їхні дії і вчинки, ідеї письменника ніби відроджені стіною від його помислів і думок, є просто матеріалом для заучування. В такому випадку, знайомство з художніми творами не стає засобом духовного збагачення.

Як показує практика, сучасні педагоги при вивченні художніх текстів більше уваги приділяють теоретичним положенням, фактам, історичним датам, висновкам, запам'ятовуванню готових положень, а формування особистісного ставлення до морально-естетичних цінностей залишається поза увагою. Основні зусилля вчителі спрямовують на засвоєння учнями певної суми знань. При цьому головним чином робиться навантаження на пам'ять учня: заучуються теоретико-літературні визначення, образи твору, художні особливості тощо. Результатом такої роботи є зниження інтересу учнів до навчання, читання художніх творів, незацікавленість утворах мистецтва, а, отже, не формуються естетичні смаки, почуття, цінності. Більше того, такі процеси навіть не виникають у процесі роботи, оскільки учні не вмотивовані до навчальної діяльності. Безсумнівно, вчитель має дати учням певну суму знань, обсяг фактів, в іншому випадку сприйняття змісту було б неповним, однак не слід забувати, що слово виконує не лише інформаційну функцію, а й естетичну.

Кожен етап естетичного розвитку якісно різниться від іншого, характеризується певними перевагами та можливостями. Аналіз текстів має супроводжуватись розвитком в учнів умінь естетично сприймати художні явища. Навіть, якщо учні одного віку, мають рівні природні задатки і вивчають один твір, рівень їхнього естетичного сприйняття може різнитися [13].

Естетичний розвиток учнів визначається не тільки віковими особливостями. Здебільшого учні однакових вікових категорій за типом естетичного розвитку помітно відрізняються один від одного. Тому одні й ті самі естетичні цінності по-різному сприймаються різними учнями і задовольняють їхні естетичні потреби. Безумовно, істотний вплив на розвиток дітей має ступінь їх емоційної сфери, здатність не тільки сприймати ті чи інші явища, а й виявляти до них особисте ставлення. Одні сприймають художній твір як джерело актуальної інформації, інші – засіб естетичної насолоди.

Отже, вивчення художнього твору є не рефлексивним актом його перетворення, а творчим індивідуальним процесом, що полягає в наявності

багатих суб'єктивних чинників. В ході первинного ознайомлення з текстом відбувається особлива взаємодія двох особливостей. Одна з особистостей (автор) будує думки, естетичне переживання, відчуття радості, а інша (читач, слухач) може або прийняти, або спростувати чи відкинути їх, залишаючись при цьому незацікавленим. Робота на уроці під час вивчення твору, ознайомлення із змістом вправ та завдань має бути побудована у такий спосіб, щоб суб'єкт (учень) відчув зацікавленість, мотивацію, внутрішню потребу. Без цього не може відбутися безпосередньої рецепції мистецтва на читача.

Кожна навчальна дисципліна має величезні можливості естетичного виховання, і кожному вчителю треба подбати про ефективне використання цих можливостей.

Основними концептуальними положеннями навчально-виховної роботи на уроках української мови є те, що ефективне вивчення рідної мови і використання її як засобу естетичного виховання можливе лише при постійній опорі на теоретичні основи лінгвістики, бо рідна мова так зрослася з особистістю кожного, що викладати її – означає водночас і розвивати духовні здібності учня. Для того, щоб робота на уроках української мови була спрямована на естетичне виховання учнів, треба окреслити, вибрати таку систему дій, яка б, послідовно здійснюючись, впливала на учнів й сприяла розвитку естетичних смаків і почуттів. Естетичне виховання на уроках української мови здійснюється, по-перше, при формуванні навичок естетично сприймати мовознавчу інформацію; по-друге, в роботі над розвитком уміння бачити красу слова; по-третє, у процесі вироблення навичок зв'язного мовлення на основі кращих зразків, оцінювання різних текстів, наявних у підручниках і дібраних учителем з дидактичною метою; по-четверте, у вихованні прагнення творити власне мовлення за законами краси [51].

Діяльність учнів на уроках мови має бути пізнавально-естетичною. Вчителі акцентують увагу учнів на основоположних поняттях: мова перебуває у найтіснішому зв'язку з мисленням, вона є найважливішим засобом людського спілкування. Ознайомлення учнів з поняттями «мова» і «мовлення»

та основними одиницями мовної структури передбачає усвідомлення ними правильних, наукових понять про знаки мови і тим самим створює ґрунт для формування в учнів наукового світогляду.

Таким чином, у процесі спостереження над мовною образністю в кращих зразках мовлення учні самі, сприймаючи естетику слова, оволодіватимуть прийомами наповнення мовних одиниць додатковим семантичним змістом, тобто мислення і мовлення учнів набудуть ознак образності і служитимуть показником навичок естетичного сприймання слова і естетичного мовного смаку.

Соціально-економічні, політичні процеси, що відбуваються сьогодні в Україні, безумовно впливають на гуманізацію освітньо-виховного процесу та зміцнення його потенціалу. Значно зріс сьогодні інтерес до проблем дітей, освітні заклади відкрилися для батьків, громадських організацій і суспільства, що дозволило збільшити коло осіб, які можуть вплинути на виховний процес. Також у формування творчої активності дітей велику роль відіграють масові заходи.

Процеси реформування в Україні торкнулись і системи освіти, зокрема щодо осучаснення змісту виховних технологій. Відтак, процес виховання спрямований не лише на подолання негативних якостей особистості. Учень перестає виконувати роль суб'єкта виховання. Виховний процес набуває значення як інтеграція особистості у систему людських цінностей, мотивація до культурного способу життя, розвитку творчих здібностей.

Заклади загальної середньої освіти створюють ефективні системи і технології виховання. Велика увага приділяється розвитку інфраструктури інтересів дитини, зокрема актуалізується музична освіта, театральна педагогіка, підвищується інтерес до соціального статусу вчителя, заклади обладнані сучасними технічними засобами. Таким чином створюються реальні умови для ефективного виховання особистості, реалізації її здібностей. Окрім того, заклади освіти враховують процеси що відбуваються в різних сферах науки і техніки, суспільно-політичному житті [46].

Сьогодні заклади освіти сприяють розвитку виховання як пріоритетної сфери суспільного життя країни, зміцненню її статусу. Виховний процес будується з урахуванням результатів у духовній, моральній, громадянській, трудовій, художньо-естетичній сферах. Однак, негативні тенденції суспільства загалом, недостатньо стрімкий розвиток суспільства гальмують соціальний фон виховання учнів.

На жаль, зростає покоління не володіє навичками конструктивного спілкування, не розуміє принципи суспільних процесів. Це призводить до стресових ситуацій, подекуди конфліктних, неадекватних дій, і, як наслідок, молодь ховається від реальності, замінює її комп'ютером, наркоманією тощо.

Учні, через отаку непевність у завтрашньому дні, позбавлені почуття обов'язку перед суспільством, не вміють співчувати, співпереживати, відсутній потяг до знань і до творчості. Безумовно, що на такі негативні процеси впливають і телебачення, і засоби масової інформації, що відзначаються особливо низьким рівнем, і матеріальні нестатки. Батьки не беруть активної участі у вихованні (вони в пошуках заробітку, виснажені, психологічно нестійкі, вдаються до фізичного покарання, не відвідують школу), роль сім'ї знизилась. Усе це породжує байдужість, егоїзм, надмірну жорстокість. Тому ми сьогодні так багато говоримо про явище булінгу.

Населення втрачає культурні цінності, їх замінюють комерційність і цинізм, які є переважаючими в соціальних умовах сьогодення. На передній план виступають власні потреби, особисте вдоволення, матеріальні цінності. Така особистість в суспільстві не здатна виховати культурне покоління. Це, на жаль, призводить до деградації суспільства загалом.

Отже, заклади освіти повинні максимально уваги приділяти виховному процесу, формуванню культури особистості, використовувати при цьому нові форми реалізації виховного потенціалу; покращити кадрове забезпечення, що сприяє вихованню учнів, зокрема, обов'язково у штатному розписі мають бути посади психолога та соціального працівника.

Сучасна освіта повинна займати провідне місце у демократичному процесі, стати засобом відродження національної культури, стимулом для пробудження таких якостей, як совість, людяність, самоповага, творча ініціатива тощо. Тому діяльність усіх інститутів соціалізації має відбуватись у тісній взаємодії, має бути спрямована на становлення особистості, формуванні культури поведінки, естетичних уподобань.

З огляду на це є актуальним і своєчасним розгляд проблем морально-етичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах.

Як показує аналіз практичної діяльності закладів загальної середньої освіти, більшість інноваційних процесів орієнтовані на вдосконалення саме навчальних досягнень учнів. Створення закладів для здібних та обдарованих дітей (гімназій, ліцеїв, колегіумів, коледжів) теж концептуально пов'язане з підвищенням знань учнів, та й узагалі розвитком школи, у багатьох асоціюється з модернізацією й оновленням навчального процесу. Досить слушно у зв'язку з цим згадати слова великого педагога Василя Сухомлинського: «Не можна зводити духовний світ маленької людини до навчання. Якщо ми плануємо прагнути до того, щоб усі сили душі дитини поглинали уроки, життя її стане нестерпним. Дитина має бути не тільки школярем, а перш за все людиною з багатограними інтересами, запитами, прагненнями» [66].

Як зазначають науковці нової хвилі навчання повинно бути виховуючим, організація процесу навчання, яка забезпечує органічний взаємозв'язок між життєво важливими знаннями, уміннями і навичками та досвідом морально-творчої діяльності особистості, емоційно-цілісним ставленням до світу і до самої себе [4]. Школа сьогодення – особлива формація. Це відображення матеріальної та духовної культури людства. Саме вона покликана сприяти початковому становленню особистості школяра, яке має бути естетично та емоційно насиченим. Адже естетичний розвиток дитини не менш важливий, ніж інтелектуальний, а життєві навички не менш вагомі для благополуччя та реалізації особистості, ніж академічні. Оскільки

особистість та особистісний підхід визначають в освіті тепер не лише пріоритетними, а й єдино можливими в контексті розбудови майбутнього суспільства умовами, перед педагогами постала потреба простежити динаміку змін особистості в різних сферах, дізнатися якою мірою вивчене стає надбанням особистості, як воно в подальшому впливає на розвиток дитини, на її самоствердження, самореалізацію.

Безумовно, ми впевнені в тому, що саме життя змусить школу пріоритетним напрямом діяльності обрати саме виховання, бо кожен педагог добре розуміє, що формування конкурентоспроможної особистості для життя в нових економічних умовах, створення умов для самореалізації – головна місія сучасної школи, а без розвиненої, науково обґрунтованої системи досягти цієї високої мети неможливо. Тому можна вважати, що вже настав час звернути якомога більшу увагу на проблеми виховання, побудови виховної системи школи та класу, організацію виховного процесу як на уроці, так і в позаурочний час.

Отже, актуальним є вирішення проблеми естетичного виховання в закладах загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 2

УМОВИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

2.1 Використання форм і методів естетичного виховання учнів на уроках української мови

Становленню особистості надавали великого значення з найдавніших часів. Особливо це стосувалось естетичного виховання. Про внутрішнє багатство особистості свідчили такі прояви духовності як вміння відчувати, сприймати, розуміти, усвідомлювати і творити красу.

Сьогодні система виховання основана на вимогах і запитках сучасного суспільства. Заклади освіти шукають нові шляхи, ідеї, методики і технології виховання, які б сприяли швидкому оновленню знань, розвитку духовних цінностей зрослого покоління, мали якісний вплив на освітньо-виховний процес загалом.

У працях педагогів розглядається проблема методів навчання і виховання, зокрема естетичного виховання. Однак, що стосується естетичного виховання засобами мови, у дидактиці і теорії виховання вона залишається все ж таки недостатньо вирішеною. Тому вчителю необхідно знати основні методи естетичного виховання засобами мови. Для реалізації змісту такого виховання широко використовується класифікація методів І.Лернера та М.Скаткіна. В основу цієї класифікації закладені методи естетичного виховання, основою яких є використання засобів народних традицій [29].

Так, використовуючи пояснювально-ілюстративний метод, учитель знайомить учнів з народними традиціями, виховує вміння бачити прекрасне, використовуючи при цьому словесні методи (розповідь, пояснення), матеріал підручника, додаткової літератури, презентації, практичний досвід

правильного мовлення. В ході такої роботи учні сприймають інформацію про прекрасне, співвідносять її з раніше засвоєною. Цей метод дає можливість за допомогою слова донести до свідомості учнів значення традицій українського народу в мовленні.

Другий рівень засвоєння знань передбачає оволодіння учнями відповідних навичок та вмінь. Для його реалізації вчителю необхідно застосовувати репродуктивний метод, що базується на відтворенні раніше здобутих знань про народні традиції. До прикладу, вчитель читає прислів'я, приказки, а учні називають раніше вивчені. Наприклад: пригадайте або знайдіть у мережі Інтернет десять приказок або прислів'їв, що містять числівники; десять назв пісень, кінофільмів або художніх творів з числівниками. Запишіть їх [2, с.40]. Чи, до прикладу: Перепишіть речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено). 1. *Природа час і терпеливість найкращі лікарі.* 2. *Про дорогу скажеш кума як пройдеши по ній сама.* 3. *У всьому крім добрих справ знай міру й годину (Нар. тв.)* [2, с.94].

Метод проблемного викладу передбачає, що вчитель ставить перед учнями проблему, розв'язує її самостійно, але при цьому вказує на шлях її вирішення, алгоритм розв'язання проблеми. При застосуванні такого методу учні засвоюють приклад естетичного мовлення, вчать розв'язувати проблему науково, спостерігають логіку побудови думки, оволодівають знаннями з культури мови. Результатом використання цього методу є вміння учнів розв'язувати завдання із застосуванням певного алгоритму (логіки), але без вміння його використовувати самостійно. Наприклад: 1) Прочитайте речення й виконайте завдання. *Знову тут допускаєш помилку. Знову тут допущено помилку.*

А. У якому реченні зауваження про помилку звучить м'яко, непрямо?

Б. Поміркуйте, як форма виділених присудків пом'якшує звинувачення в недбальстві [2, с.83].

2) Прочитайте речення й виконайте завдання.

Птахи в зоопарку якісь сірі, тільки павичі своїм різнобарв'ям тішають око. Птахи в зоопарку якісь сірі, а павичі тішають око своїм різнобарв'ям.

А. У якому реченні допущено логічну помилку?

Б. Чи логічно видову назву (павич) протиставляти родовій (птахи) або колір (сірий) — сприйняттю (тішить око)? [2, с.96].

3) Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Ольга:

— Ти питаєш, що саме я люблю з хатніх справ? Звичайно ж, прання: на кнопку натиснула — і пральна машина старається за тебе! А ти?

Андрій:

— Я люблю гладити одяг.

Ольга:

— А я люблю гладити kota Мурчика: він такий пухнастий!

А. Хто вжив слово в невластивому йому значенні? Яке це слово?

Б. Яка причина виникнення цієї помилки? [1, с.34].

Метод проблемного викладу матеріалу використовує автор аналізованих нами підручників [1; 2]. Кожен параграф починається саме постановкою проблеми, що, на нашу думку, мотивує учнів до вивчення нової теми, формує здатність робити припущення, висувати гіпотезу. До того ж, кожен параграф містить «попередню» ілюстрацію, що відповідає змісту постановки проблеми і формує естетичну зацікавленість, естетичні смаки.

У межах застосування частково-пошукового (евристичного) методу вчитель спрямовує діяльність учнів на самостійний пошук естетичних уподобань на основі набутого життєвого досвіду, знань, умінь. Застосування цього методу сприяє формуванню в учнів умінь будувати переконливі судження. Наприклад: 1) Вправа 5. Опишіть атмосферу, яка панує на світлині французького фотографа Ф. Пейранна (п'ять–сім речень). Скористайтеся планом.

План

1. Які кольори переважають?

2. Що навіює відчуття тепла та свіжості?
3. Якими ви бачите людей на світлині?
4. З чого видно, що родина щаслива?
5. Яке ваше враження від побаченого? [1, с.37].

2) Вправа 6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Моцарт українського перекладу

У біографії Миколи Лукаша є факт, що взагалі не піддається розумінню. Він народився нічим, не міг говорити, однолітки його принижували, і до п'яти років хлопчик не промовив ані слова. Рідний дядько Миколи, на відміну від інших родичів, не вірив, що його небіж — людина з обмеженими можливостями, й увесь час читав малому книжки вголос. Трапилося так, що в його рідний Кролевець, що на Сумщині, заїхав циганський табір, і виявилось, що циганські діти могли гратися та якимось спілкуватися з Миколою. Коли табір поїхав з містечка, хлопчик зник. За два роки Микола повернувся в рідний Кролевець. Він промандрував Україною, утік від циган і вже навчився жєбрати. Хлопець заговорив — і всіх це вразило. Однак розмовляв тоді лише циганською мовою, а українську опанував згодом. А потім — це десятки інших мов, ставши найталановитішим перекладачем України — Моцартом українського перекладу (П. Переведенець).

А. Знайдіть у тексті перифразу й прокоментуйте її. Поміркуйте, чому нині не варто ромів називати циганами.

Б. Знайшовши тире між підметом і присудком, поясніть, за яким правилом його вжито.

В. Перекажіть текст, доповнивши його своїми міркуваннями про причини, які стали для маленького Миколи поштовхом до набуття навичок говоріння (усно) [2, с.104].

У рамках використання дослідницького методу, вчитель спрямовує роботу учнів на досягнення умінь самостійно вдосконалювати культуру мовлення. При цьому варто використовувати такі завдання, виконання яких

передбачає застосування учнями знань про красу мови, оволодіння рисами творчої діяльності.

Така робота має проводитись під контролем вчителя, окрім того вчителю необхідно проаналізувати виконані завдання, обговорити їх з учнями. Наприклад, цей метод дозволяє переглядати відеозаписи ефірів з діячами культури шляхом спостережень.

Наприклад:

1) *Вправа 5.* Перегляньте фрагмент виступу поета Івана Малковича (2 хв 7 с) і виконайте завдання (Іван Малкович. Нація повинна боронити свою мову більше, ніж територію: <https://www.youtube.com/watch?v=givDjjskYao>).

А. Під час повторного перегляду відеофрагмента виписіть засоби мовного вираження промови І. Малковича.

Б. Усно перекажіть виступ, зберігши засоби мовного вираження промови [2, с.12].

2) *Вправа 7.* Підготуйте рекламний текст футбольної команди вашої школи (мюзиклу), щоб зацікавити якнайбільшу аудиторію прийти й підтримати спортсменів (артистів) вашого навчального закладу на районному футбольному матчі (районному творчому конкурсі). Місце реклами — шкільний сайт (обсяг — не більше сімдесяти слів) [1, с.71].

3) *Вправа 6.* Перегляньте короткий виступ сучасної письменниці Оксани Забужко «Не бійтеся говорити українською» (2 хв 1 с) і виконайте завдання. (Оксана Забужко. Не бійся говорити українською: https://www.youtube.com/watch?v=dki9tCf_3uI)

А. Визначте елементи мовленнєвої ситуації: 1) адресата; 2) адресанта; 3) предмет мовлення; 4) умови успішного спілкування.

Б. Який момент у виступі О. Забужко видався вам найбільш переконливим? Обґрунтуйте свою думку [1, с.50].

4) *Вправа 7.* Підготуйтеся до полеміки в класі на тему «Незнання закону не звільняє порушника від відповідальності» і виконайте завдання.

А. Визначившись зі своєю позицією щодо порушеної проблеми, сформулюйте кілька переконливих аргументів.

Б. Знайдіть у мережі Інтернет (або у відповідній літературі) цікаві факти з історії чи життя відомих сучасників, що якнайкраще ілюструватимуть ваші аргументи.

В. Письмово висловіть свої враження від проведеної полеміки в класі. Зазначте сильні та слабкі моменти в ній [1, с.189].

Зрозуміло, що дослідницькі завдання займають багато часу.

Різниця між кожним методом естетичного виховання важлива для розуміння й організації різноманітних видів діяльності учнів. Однак це не означає, що ці методи повинні бути відокремлені один від одного в реальному навчальному процесі. Навпаки, доцільно реалізовувати їх у комплексі, паралельно.

Зауважимо, що під час уроків треба змінювати методи естетичного виховання залежно від змісту, мети вивчення теми та рівня підготовленості учнів.

Ефективними формами реалізації завдань естетичного виховання є проєктна діяльність учнів. Так, учні старших класів вчать проводити міні-дослідження, готувати для розв'язання на уроці різноманітні творчі завдання. Учителю української мови для реалізації мети естетичного виховання пропонують проводити такі нестандартні уроки: урок-творчий проєкт, урок-дослідження, урок-реквієм, урок-мистецький салон, урок-вітальня тощо. Надзвичайно важливим є використання естетики у роботі. Практика показує, що різні типи уроків дають учителеві ширші, ніж на стандартному уроці, можливості у використанні елементів естетичного виховання засобами мови. Розкрити естетичний зміст, показати виховну силу й красу слова можна і в позаурочний час.

Великою любов'ю в учнів користуються такі уроки, де художні образи привертають відсутністю демонстративних «виховних» намірів та умисної повчальності. Таке спостереження сприймається учнями як власне, воно

запрошує до діалогу, щирості у висловленнях, викликає довіру до естетичної інформації. Отже, тексти для вправ з художніх текстів формують естетичне прийняття.

Використання текстів з художніх творів істотно впливає на ставлення людини до світу загалом. Саме художня творчість зумовлює сприйняття людиною різноманіття світобудови, мотивує естетичне сприйняття дійсності.

Отже, пізнання світу за допомогою мови зможе змінити уявлення людини про її місце в суспільстві, розвиває естетично ціннісні особистісні орієнтації.

В аналізованій нами педагогічній літературі, провідними методами естетичного виховання визначено: уточнення, аналіз художніх творів, предметів і явищ, розв'язування естетичних завдань, вправи, що потребують перегляд відеороликів, слухання музики, позитивний приклад, заохочення тощо [56; 63].

Основою, на якій будується вся система формування життєвих ідеалів, розвиток творчих можливостей людини у всіх сферах її діяльності є усна народна творчість, яка віками формувала і продовжує формувати мораль підростаючих поколінь. Споконвіку в свої казки, легенди, пісні й думи народ вкладав свою душу та з покоління в покоління передавав все це у спадщину своїм дітям. Енциклопедія фольклору – то життя народу, її духовна сила і краса, найважливіше джерело формування справжньої людини. В процесі вивчення фольклору важливо утвердити думку про те, що це – неоціненний скарб народу, який приходить до нас з глибини віків, що він є виразником народного генію, що його треба знати, любити і берегти, тому що в ньому відбита героїчна історія нашого народу, мудрість і лагідна вдача в мирному житті. Таким чином, важливим чинником формування естетичної культури на уроках мови є використання текстів усної народної творчості. Зокрема, тексти українських народних пісень у змісті вправ приваблюють простотою змісту, форми, впливають на ясність і правдивість почуттів. Виховний вплив на особистість під час роботи з текстом народної пісні може бути більш результативним, якщо навчити учнів в процесі обговорення змісту виявляти

свою приналежність до українського народу, ототожнювати та порівнювати події в тексті з сучасним життям [25].

На уроках української мови для реалізації завдань естетичного виховання важливим є поєднання культурологічного й програмового матеріалу з набутими знаннями, побудова естетично ціннісного освітнього середовища, де мистецтво та естетичні цінності стають центром співпраці вчителя та учнів. Одним із пріоритетних методів є використання карт-схем, ментальних карт, тощо. Метою цих методів є побудова освітньо-виховного процесу на основі вмінь сприймати, розуміти та оцінювати прекрасне в суспільстві. Для збільшення мотивації та якісного засвоєння знань учнів уроки мови слід підсилювати музичним супроводом; аналізувати ілюстрації в підручнику; використовувати для завдань тексти класичних літературних творів; інтегрувати знання з різних наук.

До прикладу, в аналізованих нами підручниках, наведено тексти пісень А. Кузьменко: «Люди – як кораблі», «Старі фотографії», С. Вакарчук («І яб не боявся...»).

Наприклад, до тексту пісні «Старі фотографії» запропоновано такі завдання:

Прочитайте текст пісні.

А. Знайдіть і прокоментуйте випадки порушення чергування у–в, і–й.

Б. С кажіть, чому в пісні виправдані ці порушення.

В. Знайдіть і прокоментуйте випадки чергування у–в, і–й.

Г. Напишіть невеликий роздум (п'ять–сім речень) про те, чому так важливо для людей зберігати світлини свої й близьких людей [1, с.75].

До тексту пісні С.Вакарчука пропоновано таке завдання: Знайдіть граматичну помилку у вживанні дієслова. Цю помилку, на вашу думку, допущено свідомо (з метою римування) чи через незнання морфологічних норм української мови?

Вправи для домашнього виконання містять завдання:

1) прослухайте пісні «Гам, де ми є» (гурт «Антитіла») і «Чомусь так гірко

плакала вона» (О. Пономарьов). Випишіть слова, які виконавці неправильно вимовляють, і затранскрибуйте їх [1, с.80].

До текстів класичних літературних творів пропонуються такі завдання:

1) *Вправа 7.* Прочитайте уривок із твору І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» й виконайте завдання:

А. Знайдіть фразеологізми й випишіть їх у зошит.

Б. Яку роль виконують фразеологізми в цьому тексті? (Усно).

В. Випишіть у першу колонку фразеологічні синоніми, а в другу — фразеологічні антоніми. Складіть невеликий текст про шкільне життя (п'ять–сім речень), увівши в нього по два-три фразеологізми з кожної колонки [1, с.42].

2) *Вправа 6.* Прочитайте текст (Л.Куліш «Жменя вишень») і виконайте тестові завдання [1, с.141].

Вправа 7. Напишіть формальне есе на тему «Яка вона — душевна краса?». Згадайте в есе дядька Євдокима (з оповідання Л. Куліша «Жменя вишень») і випадок із власного життя [1, с.142].

3) *Вправа 3.* Прочитайте тексти Г.Сковороди «Жаби», «Орел і черепаха» й виконайте завдання: А. Доведіть, що ці твори за жанром – байки.

Б. Знайдіть у цих байках тези й аргументи (докази) [1, с.192].

До текстів подано ілюстрації, що підсилюють естетичний вплив на читача.

Зміст підручників наповнено й текстами сучасних письменників, що викликають не лише зацікавлення сучасною художньою літературою, сучасними митцями слова, а й, безумовно, мають виховний вплив на естетичні погляди та естетичні смаки учнів. Наприклад:

1) *Вправа 2.* Прочитайте уривок із роману Р. Іванничука «Хресна проща» й виконайте завдання:

А. Прочитавши матеріал рубрики «До речі...», визначте, який період історії України зображено в наведеному уривку. Обґрунтуйте свій вибір.

Б. З'ясуйте полемічні прийоми, до яких вдалися герої твору.

В. Прокоментуйте характер запитань і відповідей героїв.

Г. Хто з героїв найбільш красномовний? Аргументуйте свій вибір [1, с.198];

Вправа 5. Інсценізуйте суперечку між героями роману Р. Іваничука «Хресна проща». Передайте відповідним тоном, інтонацією, жестами, мімікою настроїв кожного героя [1, с.201].

2) *Вправа 4.* Прочитайте інтерв'ю І. Малковича «Українському інтересу» «Культура – дзеркало, у якому нація може побачити саму себе» й виконайте завдання. А. Визначте елементи мовленнєвої ситуації: 1) адресата; 2) адресанта; 3) предмет мовлення; 4) умови успішного спілкування.

Б. Визначте найбільш цікавий та переконливий фрагмент в інтерв'ю. Обґрунтуйте свій вибір [1, с.48].

Реалізації завдань естетичного виховання сприяють тексти наукових статей. Наприклад: 1) прочитайте словникову статтю «Авангардизм» (з «Енциклопедії української сучасності») й відновіть скорочені слова, що є в тексті (усно) [1, с.118]; 2) прочитайте текст «Українська Вікіпедія» і виконайте завдання: А. Знайдіть у тексті слова, яких в українській мові ще 20–30 років тому не було. Складіть короткий тлумачний словник, увівши ці слова до його реєстру; Б. Створіть статтю у Вікіпедії (уявну – у зошиті) про урочище, ставок, вулицю, парк і под. або про ваш навчальний заклад. Використайте за приклад матеріал статті Вікіпедії про озеро Тельбин або Український гуманітарний лицей, що в Києві [1, с.9].

Формуванню вмінь оцінювати прекрасне в житті, навколишньому, суспільстві сприяють тексти віршів письменників. Наприклад, в аналізованих підручниках подано такі завдання:

1) *Вправа 4.* Прочитайте вірш Ліни Костенко «Комусь — щоб хліба скибка...» і виконайте завдання:

А. Знайдіть контекстуальні антоніми. Яку роль вони виконують у творі?

Б. Який художній засіб, побудований на антонімах, ужито у вірші кілька разів?

В. Визначте провідний мотив вірша Л. Костенко «Комусь – щоб хліба скибка...» [1, с.29].

2) *Вправа 5.* Прочитайте вірш Б. Олійника і виконайте завдання:

А. Навчіться виразно читати вірш.

Б. Розкажіть, якими відчуттями, емоціями й труднощами ділиться ліричний герой вірша.

В. До якої групи лексики належать виділені слова? Прокоментуйте їхню роль у поезії [1, с.62].

3) *Вправа 4.* Прочитайте вірш Г. Паламарчука «Чому в..селиками звуться журавлі» і виконайте завдання: А. Прокоментуйте, у яких словах на місці крапок має бути е, а в яких — и.

Б. Визначте вид складних речень і побудуйте до них схеми.

В. Які емоції, почуття виникли під час прочитування? [1, с.87].

Процес інтеграції знань з різних наук на уроках мови сприяє розвитку естетично ціннісних орієнтацій пізнання світу, формуванню уявлення учня про його місце в суспільстві. Про використання таких знань та їх інтеграцію на уроках української мови в 10-11 класах свідчать завдання підручників [1; 2] (Додаток А).

Запропоновані ці та інші форми та методи роботи на уроках мови при нагоді можуть бути скорочені або розширені за рахунок введення додаткової інформації. Це залежатиме від особливостей художнього сприймання учнів та від індивідуальної готовності вчителя до оперування з виховною метою мовними засобами у художніх творах.

Для формування естетичної культури учнів недостатньо тих фрагментарних знань про мову, що передбачені програмою.

Регулярне ознайомлення учнів із формами вираження мови сприяє формуванню навичок культурної поведінки в суспільстві та навколишньому середовищі і є складовими всіх сторін навчальної діяльності. Уроки мови сприяють збагаченню запасу сенсорно-гармонійних вражень учнів і тому відіграють важливу роль у формуванні естетичної культури.

Важко уявити процес пізнання світу, виховання любові й бережливого ставлення до свого народу без яскравого емоційного слова. Великі можливості для реалізації поставлених завдань закладені в системі уроків української мови. Спеціально дібрані вправи з текстів художніх творів, які доступні для сприймання та вирізняються науковою достовірністю і художньою виразністю, є справжнім джерелом виховання співчуття, співпереживання, викликають потребу надавати допомогу тим, хто її потребує. Це – по-перше.

По-друге, вчитель привертає увагу до реалізації можливостей твору у вихованні естетичної культури учнів.

Таким чином, естетична свідомість формується не раптово, а тільки шляхом тривалого й поступового пізнання краси слова, процес якого закладається ще в дитинстві.

На нашу думку, підвищенню рівня естетичної вихованості старшокласників сприятимуть такі види діяльності вчителя та школи загалом:

- проводити освітню роботу з вчителями школи у напрямку естетичного виховання засобами мови;
- поновити матеріальну базу школи, що стосується даного напрямку виховання;
- проводити безперервну виховну роботу з учнями старших класів у напрямку естетичне виховання;
- залучати на уроці якнайбільшу кількість учнів до виховної роботи;
- організовувати співпрацю з культурними й освітніми закладами (бібліотеками, міськими музеями тощо);
- брати участь у мистецьких майстер-класах.

Отже, естетичне виховання засобами мови повинно стати стрижнем, обов'язковою складовою частиною загальноосвітньої підготовки учнів.

2.2 Дотримання принципів естетичного виховання на уроках української мови в 10-11 класах

Відповідно до завдань, що поставлені суспільством перед сучасною загальноосвітньою школою – категорії дидактики в найбільш концентрованому вигляді формують основні функції навчання. Такими є освітня, виховна і розвивальна функції. Враховуючи характер змісту навчального матеріалу і вирішені на уроках педагогічні завдання, вчитель повинен передбачити оптимальне і узгоджене використання всіх функцій процесу навчання: освітньої (озброєння учнів знаннями, вміннями і навичками); розвиваючої (пізнавальні сили і здібності учнів, їх емоційно-вольова сфера); виховуючої (морально-естетичні погляди, переконання, ідеали) [4].

Таким чином, при підготовці до кожного уроку, враховуючи наявний рівень знань, умінь і навичок, рівень розвитку і вихованості учнів, вчитель повинен сформулювати освітню, виховну і розвиваючу мету навчального процесу, накреслити шляхи і засоби реалізації цієї мети.

Усі функції реалізуються у єдності, не можна здійснювати одну, не здійснюючи іншу. Але ефективність кожної з них посилюється при вдалому використанні найбільш доцільних шляхів.

Виховна функція навчання передбачає: виховання моральних якостей і вольових рис характеру, гуманності, вміння вести себе в колективі, товариськості, почуття любові до рідного краю, любові до близьких, до природи. Як бачимо, виховна функція реалізується в процесі навчання. В учня формуються патріотичні риси, погляди, ідеали, естетичні почуття, дисциплінованість, працелюбність [22]

Шляхами, що найбільш ефективно реалізують виховну функцію навчання є:

1. Оптимальне використання виховних можливостей змісту навчального матеріалу.
2. Ефективна організація навчального процесу на уроці.
3. Роль педагогічної майстерності вчителя в реалізації виховної функції навчання [41].

Різні педагоги і вчителі-практики по-різному оцінюють ці шляхи реалізації виховної функції навчання.

На наш погляд, їх треба використовувати у єдності. У змісті підручників закладено виховний фактор, але матеріал підручників мертвий без вчителя і без вдалої організації роботи на уроці.

Створення в класі атмосфери радості, пізнання, радості відкриття, задоволення учнів від роботи колективної думки – ось необхідні умови сприятливого виховного впливу навчання на особистість учня. А основним стимулом навчання стає не оцінка, а бажання одержати задоволення від розв'язування пізнавального завдання. Зміст навчального матеріалу, способи учіння, організація уроку є тією основою, на якій будується вся виховна робота на уроці. Цікаві форми роботи допомагають максимально урізноманітнити зміст навчального матеріалу, забезпечують наступність основної та старшої школи.

Щоб найбільш ефективно організувати навчальний процес на уроці, треба, щоб матеріал був цікавий для учнів, з елементами невідомого, новизни, щоб потребував роботи думки, творчості кожного учня.

Треба підібрати такі методи і прийоми роботи з учнями, щоб вони сприяли вихованню навичок культури розумової праці, наполегливості, сили волі, охайності, товарищкості, працелюбності. Необхідно навчити підростаючу людину орієнтуватися і діяти в складному світі виробництва, бізнесу, загальнополітичному житті, не втративши при цьому своєї самобутності, моральних орієнтирів, поваги до себе та інших людей, здатності до самопізнання та самовдосконалення [47].

Формуванню цілісного естетичного світогляду учнів сприяє створення культуротворчої атмосфери. Для цього на уроках мови вчителі використовують методи художньо-естетичної освіти й виховання: репродуктивні, інформаційні, проблемні та евристичні. Використання на уроках мови творів високого мистецтва сприятиме розвитку пізнавальної активності учнів, реалізації їхніх творчих здібностей. Акцент на мистецьких

цінностях допомагає учням збагатити свій внутрішній світ, пізнавати всі аспекти культури.

При плануванні та проведенні уроків української мови з урахуванням завдань естетичного виховання слід дотримуватись таких принципів організації естетично ціннісного освітнього середовища:

- аксіоцентризму (мистецтво, краса і гармонія як естетичні та виховні цінності);
- єдності естетики і моралі (прилучення до естетичних цінностей як основи формування моральної культури особистості);
- мультикультуралізму (пізнання культурних особливостей і творів мистецтва різних народів світу, усвідомлення розуміння краси і гармонії на основі порівняльно-естетичних досліджень);
- поліхудожності (комплекс мистецтв на основі їх інтеграції);
- естетичного піднесення як основа самовдосконалення та пошуку власних смислів життя через пізнання естетичних цінностей під час діалогів;
- технологічності (проектна діяльність, інформаційно-комунікаційні технології) [73].

Урахування цих принципів дасть можливість визначити очікувані результати уроку, співвіднести тему уроку з культурними цінностями, а використання на уроках мови естетичних елементів сприятиме формуванню естетичних ціннісних орієнтацій.

Навчання української мови в старшій школі відкриває більші можливості для реалізації естетичного виховання, аніж в середніх. На це є кілька причин:

1. Учні володіють рідною мовою на достатньо високому рівні. Учитель може пропонувати завдання творчого характеру, ґрунтованому на власному досвіді учнів.
2. Учні володіють певними навичками естетичного сприйняття творів мистецтва та культурних явищ, які дозволяють їм краще сприймати,

аналізувати та брати участь у дискусіях щодо мистецьких та культурних об'єктів, запропонованих учителем.

3. Учні можуть сприймати мову як джерело естетичного задоволення, орієнтуються у стилях мовлення, у жанрах художніх літературних творів розрізняють засоби виразності літературної творчості.

4. Учні знають культуру своєї країни, ментальність українського народу, володіють навичками самоутвердження [53].

Безумовно, що всі ці якості розвиваються протягом навчання в середній школі. Однак, часто трапляється так, що старшокласники не вміють сприймати мистецтво, залишаючись при цьому байдужими. Причиною такої байдужості до творів мистецтва (музики, літератури, живопису, культури свого і чужого народу) є нерозвиненість естетичної культури.

Досвід учителів-практиків показує, що інтереси та уподобання більшості старших школярів обмежені. В учнів переважають прагматичні орієнтації, у них відсутнє вміння включатися в процес художнього спілкування, відсутній зв'язок морально-естетичної свідомості з морально-естетичною поведінкою. Водночас вони доброзичливо ставляться до мистецтва, відчують його неефективність і бажають відповідної освіти. Варто зауважити, що їхній інтерес до кіно, телебачення та популярної музики почався з доступності та великої популярності цих мистецтв. Проте для учнів художніх і музичних шкіл та інших центрів мистецької освіти характерний великий інтерес до навчання, зокрема, до різних мистецьких жанрів.

Але слід сказати, що ті види мистецтв, які мають значний виховний вплив на особистість (декоративно-прикладне, архітектура, скульптура, хореографія та ін.), залишаються поза інтересами практично всіх учнів, тобто ці види мистецтва художньої творчості, які не включені до навчальних програм закладів освіти. Тому при виборі художнього матеріалу необхідно враховувати цей недолік та залучати старшокласників до різних видів мистецтва, які, безумовно, мають моральну та естетичну цінність.

Таким чином, при викладанні української мови в старших класах, слід дотримуватись таких порад:

- звернення уваги на вікові особливості учнів старших класів;
- звернення уваги до авторської позиції художнього тексту та вироблення власної позиції учнів;
- оволодіння засобами виразності різних видів мистецтва;
- оволодіння методом художньо-педагогічного спілкування [51].

Процес формування естетичних якостей старшокласників має відбуватись шляхом емоційно-естетичного впливу на них творів мистецтва. Така робота передбачає включення уваги, уяви, творчої активності, осмислення власного життєвого і творчого досвіду.

Педагоги радять організовувати та проводити уроки мови, спрямовані на естетичне виховання, у такий спосіб:

- вибір мовного матеріалу для такого навчання має бути ґрунтовним і виваженим. Вчитель має орієнтуватись на ступінь відтворення колориту творів народного чи професійного мистецтва. Особливу увагу слід приділяти творам, які звертаються до найбільш загрозливих естетичних систем, а також творам із зображенням природи тощо;

- повністю використовуючи духовні надбання людства, слід пам'ятати, що мистецтво України у різноманітні жанрів містить у собі найбагатший досвід мистецьких знань рівня світового значення. Сьогодні школі необхідно зруйнувати кліше, які роками спонукали вчителів використовувати «традиційний ряд» прикладів (наприклад, пейзажний жанр у живописі чи зображення пір року в музиці). Різноманітність мистецьких вражень допомагає учням глибше відчувати красу мови, яка щоразу постає в нових і неочікуваних формах [71].

Важливим фактором формування естетичного смаку учнів засобами мови є усвідомлення ними естетичних якостей самої мови, її ритму, гармонії, мелодійності тощо. Це має непомітний, але дуже ефективний вплив на розвиток естетичного сприйняття, культуру особистості. Носіями естетично

значущих якостей є й сама мова, її фонетична структура, внутрішня логіка будови та інші істотні ознаки. З розвитком здатності переживати внутрішню красу мови формується й відповідний естетичний смак. Таким чином, смак є не що інше, як здатність адекватно відчувати і оцінювати красу конкретного об'єкта, в нашому випадку мови.

Процес естетичного виховання ціленаправлений на формування в учнів умінь сприймати прекрасне. Розуміючи та оцінюючи красу, людина так чи інакше відчуває любов чи ненависть, злість чи радість, тобто відбувається сприйняття нею прекрасного і потворного. Виконання вправ на уроці української мови має супроводжуватись проблемними запитаннями, при розв'язанні яких учні звертаються до творів мистецтва. Така робота забезпечує не лише розвиток асоціативного мислення, а й сприяє набуттю учнями умінь аналізувати, порівнювати, висловлювати свою думку, робити висновки. Це підвищує інтелектуальний рівень учнів, який має неабияке значення для формування естетичної культури.

Розкриваючи зв'язки навчального предмета з естетикою, учителям потрібно сформулювати в учнів естетичне розуміння і сприйняття краси навколишнього світу. Для вирішення поставленого завдання учителі повинні:

- розробляти й проводити інтегровані уроки;
- працювати з учнями над написанням наукових робіт у МАН;
- планувати проєктну діяльність школярів;
- навчати учнів працювати над створенням презентацій;
- організовувати роботу з учнями над створенням стінних газет, класних куточків;
- підтримувати ініціативу учнів у проведенні ними виховних годин;
- упроваджувати в навчально-виховний процес інноваційні педагогічні технології;
- організовувати екскурсії, зустрічі з митцями слова, учнями школи, які є юними письменниками.

Отже, діяльність учителів і на уроках, і при підготовці наукових робіт у МАН, і у роботі гуртків повинна зосереджуватись на формуванні й розвитку естетичного бачення світу, долученні до справжніх естетичних цінностей.

Окрім вищезначеного, важливе значення для реалізації завдань естетичного виховання має побудова освітньо-виховного процесу, яка, на нашу думку, має орієнтуватись на естетичні і моральні цінності. Концепція закладів загальної середньої освіти має ґрунтуватись на «розумінні світу як єдиної системи багатогранних форм існування культур, мов, ідей, поглядів, що слугуватиме підставою для пошуку нових підходів до виховання людини культурної, гуманної й духовно збагаченої» [36].

Невід'ємною складовою естетичного виховання є інтер'єр школи (предметне середовище справляє естетичну насолоду) та педагогічне середовище (естетика соціально-педагогічних відносин). Під час практики ми вивчили досвід Хмельницького НВО №28. Цікавим є досвід школи, створення так званих куточків краси. До прикладу, у кабінеті української мови — куточок із цитатами відомих мовознавців, у які учні вдивляються і в такий спосіб вчать цінувати красу в мові. Таким чином розвиток естетичних цінностей відбувається ненав'язливо. Формуванню в школі естетичних ціннісних орієнтацій учнів сприяє цілеспрямована узгоджена робота всього колективу школи, вчителі-предметники забезпечують вміння учнів бачити красу не лише в навколишньому, а й у відносинах між людьми. Педагогічний досвід вчителів школи доводить, що, насамперед, необхідно визначити естетичну мету уроку, розширити розуміння мови як словесного мистецтва. В ході практики нами було проведено педагогічні спостереження, бесіди з учнями, які довели, що створене в школі естетично-ціннісне освітнє середовище сприяє інтелектуального й духовного розвитку особистості.

Педагоги переконані, що важливу роль у формуванні естетичних уявлень відіграють нестандартні уроки, які, на їх думку, збагачують учнів інтелектуально і духовно. Як показує досвід вчителів-практиків, реалізації завдань естетичного виховання найкраще сприяють уроки-екскурсії, уроки-

конференції. Такі види уроків мають на меті ознайомити учнів із творчістю видатних митців рідного краю, дати уявлення про традиції в народному мистецтві й професійній діяльності видатних діячів культури. На уроках мови проводиться обговорення побаченого та почутого, учні обмінюються думками про отриманні враження, а основним завданням є написання відгуку, у якому старшокласники дають критичну оцінку творчості, висловлюють оцінку. Наступним етапом є зачитування, обговорення та редагування відгуків. Така системна робота, без сумніву, забезпечить формування в старшокласників естетичних поглядів, мотивуватиме їх до пізнавальної діяльності, утвердить смаки учнів, сприятиме відчуттю прекрасного. Отже, створення в школі естетично-ціннісного освітнього середовища сприяє реалізації завдань естетичного виховання.

Важливою умовою оволодіння естетичними якостями мови та вміннями використовувати їх у мовленні є формування естетичного смаку.

Ні зміст матеріалу, ні організація роботи над його вивченням не можуть сприяти позитивному вихованню учнів без активної, творчої участі вчителя. Саме від емоційного настрою вчителя на уроці залежить емоційний стан уроку, і, як результат, його ефективність. Якщо на уроці панує позитивний мікроклімат, то учні виявлятимуть інтерес, будуть зібрані, уважні, не виникатиме інтелектуального перенапруження, а відтак, усі завдання будуть вирішені і учні отримають задоволення та естетичну насолоду від роботи на такому уроці.

Вік учнів старшої школи особливий, він потребує від педагога глибоких знань з психології, педагогіки, методики викладання.

Учителеві важливо усвідомити свою відповідальність не лише за якість знань учнів, а й за формування особистості кожного учня.

Та найцінніше – це створення психологічного мікроклімату, доброзичливі стосунки між дітьми і дорослими, що дає учням змогу жити своїм неповторним повноцінним дитячим життям.

Навчання та виховання – це сторони єдиного педагогічного процесу. Навчання передбачає засвоєння знань, умінь та навичок, які дозволяють учителеві та учням розуміти один одного. Виховання передбачає засвоєння цінностей, формування особистісного, суб'єктивного смислу елементів культурного досвіду, які засвоює особистість. У той же час, будь-яке засвоєння цінностей неможливе без навчання [62].

Але ні сам програмний матеріал, хоч яким би цікавим і змістовним він не був, ні наявність норм організації самого уроку, хоч би якими не були методи та форми роботи, не можуть самі по собі забезпечити реалізацію виховної функції навчання.

Все залежить від вчителя, його особистості, його ерудиції, його професійних знань, його мови, його вмінь, його майстерності.

2.3 Система вправ та завдань з розвитку естетичної культури на уроках української мови в 10-11 класах

Естетичному вихованню, а саме формуванню вміння бачити красу рідного слова і його виразність, сприяє використання фольклору в практиці сучасного закладу освіти. Надзвичайної цінності набуває звернення до етнологічного матеріалу. Українські легенди, перекази яскраво відтворюють красу мови та містять елементи культури наших предків. Наприклад, у змісті аналізованих нами підручників використовуються тексти притчі «Двері» [1, с.24], притча про вчителя [1, с.55], притча про створення фрески «Таємна вечеря» [1, с.94], легенди [1, с.48], притча про самурая [2, с.65], притча про успіх [2, с.61], легенда [2, с.13], текст з книжки «101 притча для навчання й виховання» [2, с.143]. Окрім сприйняття та осмислення змісту таких текстів, варто запропонувати учням ці тексти для переказування. Також у підручниках пропоновано завдання, які, на нашу думку, сприяють реалізації мети естетичного виховання. Наприклад: доповніть переказ роздумом на тему «Мій

вибір – здоровий спосіб життя» (сім–десять речень); виберіть із дужок більш влучне слово, обґрунтуйте свій вибір (усно), як ви ставитеся до таких власне українських відповідників?; про яку роль живого слова йдеться в текстах? Розкажіть про риторику як мистецтво впливу на людей, використавши одну з цих історій на підтвердження ваших думок (сім–дев'ять речень; усний твір з елементами переказу); напишіть вільне есе (до однієї сторінки) на тему «Прекрасна мить життя»; знайдіть лексичну помилку, яка тричі трапляється в притчі. Напишіть роздум про роль досвіду в досягненні успіху; перекажіть текст (усно). Доповніть переказ усним роздумом про те, чи завжди треба ігнорувати нечемність, образи й жорстокість.

Відтак, використання на уроках мови етнологічного матеріалу сприяє розвитку мислення, естетичних почуттів, формуванню світогляду загалом і поваги до народних цінностей.

У мові яскраво закарбувалося художнє мислення народу, а саме в фольклорних текстах (піснях зокрема), робота над змістом яких допомагає учням зрозуміти сутність того чи того об'єкту, явища дійсності, перед учнями розкривається світ краси, глибоке відчуття естетичності мислення його народу. Завданням вчителя при використанні народознавчого матеріалу у тексті вправ є виокремлення найголовнішого почуття і донести його учням.

Естетизувати свідомість – це не значить використовувати художній твір як «наочність» до повчальних міркувань про красу слова. Тут не може бути прямолінійних, грубих аналогій, які вульгаризують призначення мистецтва. Учні повинні відчувати, що художній образ твору – це не просто ілюстрація, це насамперед, вияв певних почуттів: здивування, розгубленість, гнів, радість тощо. Правильне почуття, естетичне почуття, формується завдяки плідному діалогу, що базується на продуманих вчителем запитаннях. Діалогічна форма роботи сприятиме пошуку естетичної суті образу.

Матеріали підручників української мови [1; 2] насичені ілюстративним матеріалом: зображення творів мистецтва, світлина картин сучасних художників, світлина видатних діячів культури, визначних місць. Робота над

ними повинна супроводжуватись аналізом художньо-виразних засобів, тобто навчити учнів розуміти зміст через форму. Робота з ілюстративним матеріалом сприяє формуванню естетичних смаків, розвиває вміння бачити думку, відчувати ті почуття, заради яких вони дістали саме таке мистецьке втілення.

До прикладу, у підручнику української мови для 10 класу, використано: світлини відомих філософів (Аристотель, Цицерон) (с.46); світлини культурних діячів: С. Вакарчук, Злата Огнєвич, В. Харчишин, А. Кузьменко (с.14), Т. Кароль (с.62), І. Малкович (с.49), Ада Роговцева (с.55); відомих журналістів, телеведучих: Алла Мазур (с. 50), С. Притула (с. 56), письменників О. Забужко (с. 50), В. Симоненко (с. 15); спортсменів: О. Усик, В. Ломаченко, брати Кличко, М. Тайсон (с. 147), А. Ярмоленко (с. 152), науковців: О. Проценко, В. Разживін, С. Філоненко (с. 186);

світлини класичних творів мистецтва та сучасних художників: А. Базилевич «Ілюстрація до повісті «Кайдашева сім'я» (с. 42), Л. да Вінчі «Таємна вечеря» (с. 94), «Мона Ліза» (с. 105), Т. Шевченко «Місячна ніч на Кос-Аралі» (с. 108), Д. Бурлюк «Весна» (с. 119), В. Меценатов «Весна за вікном» (с. 165);

світлини відомих та визначних місць України, міст: Київський метрополітен (с. 81), будівля Верховної Ради України (с. 79), м. Мукачєво (с. 101), м. Одеса (с.138).

У підручнику української мови для 11 класу вміщено світлини:

світлини культурних діячів: співачка та письменниця Ірена Карпа (с.7), Фома, вокаліст гурту «Мандри» (с. 6), артистка Ірма Вітовська (с.9), акторка Ольга Сумська (с. 21), дизайнер Карл Лагерфельд (с.22), композитор Петро Чайковський (с.49), співачка Тіна Кароль (с.54), перекладач Микола Лукаш (с. 103), актор Ахтем Сеїтаблаєв (с.143);

письменників: Іван Малкович (с. 12), Іван Франко (с.16), Грицько Чубай (с. 18), Олександр Довженко (с. 40), Олена Пчілка (с. 75);

спортсменів: Христина Стуй (с.29), Віталій Кличко (с. 105), Василь Вірастюк (с.181);

світлина класичних творів мистецтва та сучасних художників: Р. Дункана «З ялинкою» (с.76), «Дівчинка й корови» (с. 76), картина англійського художника Бенксі (с.48), Ф. Кричевський «Хлопчик з пташкою» (с. 79), Т. Яблонська «Юність» (с.185), Г. Меліхов «Молодий Т.Шевченко в майстерні К.Брюллова» (с.190);

світлина відомих та визначних місць України, міст: історико-художній музей ім. О. Луньова. с. Пархомівка (с.80), Бульвар Т. Шевченка. м. Київ (с.129), вулиця Хрещатик (м. Київ) (с. 62), університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці) (с.66), Михайлівський золотоверхий собор (с.170).

Вміщені в підручниках ілюстрації допомагають вчителю занурити учнів у світ краси. Ми переконані, що робота над ілюстрованим матеріалом повинна відбуватись на уроці обов'язково. Це, насамперед, викликає інтерес до того, чи того твору мистецтва, діяча культури, формуючи у такий спосіб інтерес до майбутньої професії, учні самовизначаються, розвивають коло захоплень. У них формуються естетичні смаки, погляди, переконання. Робота над ілюстрованим матеріалом може будуватись на основі бесіди чи, навіть, дискусії.

На нашу думку, важливим є використання на уроках мови елементів музичного та образотворчого мистецтва. Це сприяє розвитку художнього мислення, творчих здібностей, вміння виокремлювати приємне й корисне. Читання текстів художньої літератури, прослуховування музики, споглядання світлин творів мистецтва покращують процес естетичного виховання.

Окрім того, на виховання внутрішнього усвідомлення своєї приналежності до українського народу, бажання зберегти і примножити його традиції, красу слова, впливає і використання в текстах вправ колоритної української лексики. Приклади такої лексики автор підручника з української мови для 10 та 11 класів подає як окремий словничок для запам'ятовування (Додаток Б).

Працюючи над удосконаленням естетичних смаків, поглядів учнів, вчителю слід прагнути до якісного спілкування. Краса слова забезпечує

самореалізацію учнів, здатність вільно, натхненно користуватись різноманітним проявом мови. Учитель має добирати різні форми залучення учнів до творчої активності, які допоможуть звільнитися від зайвого прагматизму і корисливості по відношенню до суспільства, викликати радість, піднесення, щирість спілкування. Такими формами роботи можуть слугувати:

- *інсценізації*;

Наприклад:

1) інсценізуйте суперечку між героями роману Р. Іванчука «Хресна проща». Передайте відповідним тоном, інтонацією, жестами, мімікою настроїв кожного героя [1, с.201]; інсценізуйте свої діалоги «Духовні чи моральні цінності?», «Головне для людини не освіта, а мудрість», «Бути публічною людиною складно» [1, с.71]; інсценізуйте уривок з художнього твору «Мартин Боруля», зважаючи на ремарки [1, с.60]; складіть діалог за однією з наведених ситуацій, використавши в репліках різні форми позначення часу (по шість–вісім реплік від кожного учасника діалогу). Запишіть діалог, інсценізуйте його в класі. Ситуації: - організація зустрічі делегації ровесників з Канади у вашій школі; - проведення спортивних змагань між вашою й сусідньою школою; - планування випускного вечора [2, с.44];

- *вікторини, творчі завдання, підготовка до інтерв'ю*;

Наприклад:

- підготуйтеся в групах до полеміки на одну з тем і візьміть у ній участь.

- Театр чи кіно?
- Краще жити в місті чи селі?
- Фаст-фуд чи домашні страви?
- Без любові життя — не повноцінне.
- Соціальні мережі — велике благо чи віртуальне щастя? [1, с.201];

- перегляньте фрагмент інтерв'ю з артисткою Ірмою Вітовською (4 хв 5 с) і виконайте завдання.

А. Про яке джерело, що живить мовну стійкість, розповіла Ірма Вітовська? Б. Визначте помилки, які допустили учасники телепередачі. В.

Напишіть поради, як зміцнювати українськомовну стійкість у сучасній Україні [2, с.7];

- підготуйтеся до інтерв'ю, написавши відповіді на задалегідь підготовлені для вас запитання.

1. Чому багато молодих людей, ваших ровесників, знаючи про згубний вплив куріння чи вживання спиртних напоїв, усе одно не відмовляються від цих поганих звичок?

2. Як ви ставитеся до татуювання?

3. Як ви розумієте народний вислів: «Гола, боса, зате у вінку»?

4. Охарактеризуйте молоду людину, яка вмовляє батьків (а іноді вимагає в них) купити їй iPhone X, вартість якого становить тримісячний бюджет сім'ї.

5. Коли востаннє ви йшли на компроміс зі своїм сумлінням? Опишіть цю ситуацію.

6. Які людські якості ви найбільше цінуєте?

7. Хто із сучасних українців та іноземців є для вас авторитетом? Чому саме ці люди?

8. Як ви реагуєте в ситуаціях, коли на вас тиснуть батьки або вчителі?

9. Чому найбільше молодих людей нашої країни їдуть здобувати вищу освіту саме до Києва, Харкова, Одеси та Львова?

10. Яке місто України ви вибрали б для навчання, а може, і для постійного проживання? Чому саме це місто? [1, с.201];

- *підготовка до виступу;*

Наприклад: перекажіть тексти про позу й рухи оратора, урахувавши вимоги до мовця, викладені в теоретичній частині. Виступіть із цим матеріалом перед класом [1, с.53]; підготуйте розповідь притчі (для виступу перед класом), урахувавши вимоги до мовця, викладені в теоретичній частині [1, с.55]; створіть фотопрезентацію (вісім–десять слайдів) на одну з поданих тем. Підготуйте виступ, використавши фотопрезентацію¹, мовні прийоми утримання уваги аудиторії, відповідні пози, міміку й жести.

1. Головна вулиця мого села (міста) чи обласного центру. 2. Фауна моєї

області. 3. Сім чудес моєї області [1, с.62]; уявіть, що вам дали завдання виступити на тему «Населення Києва: демографічна ситуація». А. Чи можете ви виступити без підготовки? Б. Розкажіть, як би ви готувалися до виступу на цю тему. В. Порівняйте свій варіант підготовки з викладеним нижче. [1, с.63]; визначте тему й комунікативне завдання тексту, його жанр і стиль. Стисло перекажіть текст (усно). Випишіть на картки (або в зошит) ті речення, які б ви занотувували, якби готувалися до виступу на тему «Голос як складник іміджу публічної людини» [1, с.67]; уявіть, що вашому класу випала нагода побувати в цьому музеї, а вам доручили підготувати розповідь про згаданих у тексті митців. Відтворіть фрагмент вашого виступу перед класом, використавши в тексті опорні слова (п'ять—сім речень) [2, с.80]; підготуйтеся до виступу перед представниками сусідніх шкіл про організацію міжшкільних спортивних змагань. Обговоріть такі питання: локація, кількість глядачів, виступи груп підтримки, заходи безпеки, рекламна кампанія, закупівля води та ін. [2, с.194];

- створення діалогів;

Наприклад:

- ознайомтеся з темами для діалогів і виконайте завдання.

- Духовні чи матеріальні цінності?
- Головне для людини не освіта, а мудрість.
- Бути публічною людиною складно — краще жити в тіні.
- Толерантним людям «сідають на голову» — краще бути

прямолінійним.

А. Попрацюйте над створенням діалогів у парах. Виберіть протилежні стратегії мовленнєвої поведінки, тактики для їхньої реалізації й відповідні мовленнєві вчинки. Б. Інсценізуйте свої діалоги [1, с.71];

- розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання. А. Складіть усний діалог (по шість—сім реплік від кожного учасника) за ситуацією. Б. Використайте в діалозі опорні слова: ваги, випадок, занести, йогурт, камбала, копчений, вершкове масло, курятина, начинка, осетер, тигрові креветки, український, фольга, цінник, чорнослив [1, с.84];

- складіть і запишіть діалог на тему «На добро відповідай добром. А на зло?..» (по шість–вісім реплік від кожного учасника діалогу) [2, с.147];

- підготуйтеся до полеміки в класі на тему «Незнання закону не звільняє порушника від відповідальності» і виконайте завдання.

А. Визначившись зі своєю позицією щодо порушеної проблеми, сформулюйте кілька переконливих аргументів.

Б. Знайдіть у мережі Інтернет (або у відповідній літературі) цікаві факти з історії чи життя відомих сучасників, що якнайкраще ілюструватимуть ваші аргументи.

В. Письмово висловіть свої враження від проведеної полеміки в класі. Зазначте сильні та слабкі моменти в ній [1, с.189];

- прочитайте теми для суперечок і виконайте завдання.

- Реклама — двигун торгівлі чи інструмент формування потреб?
- Пробачати зраду — вияв легковажності й слабкості?
- Еміграція за кордон — право кожної людини чи зрада батьківщини?
- Сучасні інтернет-комунікації стирають кордони між країнами. Отже, національним традиціям і звичаям місце в музеях?

• Читати сучасну літературу – марнування часу: лише майбутні покоління об'єктивно визначать, який мистецький твір вартий уваги, а який – ні.

А. Визначте по одній темі для полеміки, дискусії й диспуту.

Б. Визначтеся з роллю в суперечці: ви підтримуєте думку чи спростовуєте її. Поміркуйте над аргументами й прикладами (фактами). Візьміть участь у полеміці, дискусії й диспуті [1, с.189];

- *підготовка рекламних текстів;*

Наприклад: подивіться огляд флакона для парфумів (3 хв 7 с) і виконайте завдання (на ютуб). А. Висловіть свої враження від якості рекламного матеріалу, створеного блогером LevaLviv (якість відео, ракурси, мовне оформлення, голос, інтонація). Поміркуйте, на що потрібно звернути увагу блогеру, щоб його відеоматеріал набрав більшу кількість переглядів. Б.

Напишіть свій уявний огляд флакона (з відео), парфумів або гігієнічного засобу (мило, дезодорант, шампунь, гель для душу, крем тощо). Використайте різні способи ускладнення речень (сім–десять речень) [2, с.94]; складіть і запишіть текст бесіди між представником рекламного відділу телеканалу й виробником дитячих іграшок про створення рекламної продукції й умови трансляції в телеефірі [2, с. 196]; підготуйте текст реклами фільму «Сторожова застава» (письмово, не більше сімдесяти слів). Озвучте рекламний текст перед класом [1, с. 71]; підготуйте рекламний текст футбольної команди вашої школи (мюзиклу), щоб зацікавити якнайбільшу аудиторію прийти й підтримати спортсменів (артистів) вашого навчального закладу на районному футбольному матчі (районному творчому конкурсі). Місце реклами – шкільний сайт (обсяг – не більше сімдесяти слів) [1, с. 71]; уявіть, що ви працюєте в рекламній агенції й вам доручили скласти текст телереклами. Результат вашої роботи має зацікавити якомога ширше коло потенційних покупців яблук з малюнками (обсяг – три–п’ять речень) [1, с. 104]; розгляньте світлини з назвами київських кав’ярень і виконайте завдання: поміркуйте, чому українські підприємці дають своїм закладам громадського харчування переважно іншомовні назви. Причиною схилення перед чужоземним, на вашу думку, є рабська психологія власників, їхній комплекс меншовартості чи, може, щось інше? Викладіть свої роздуми письмово (п’ять–сім речень). Запропонуйте в роздумі свої назви кав’ярень, використавши власне українську лексику [1, с.26].

Варто зауважити, що прикладами діалогів розпочинається майже кожен параграф, до того ж, до таких діалогів пропоновано відповідну ілюстрацію. На наше глибоке переконання, це дає можливість не лише покращити якість спілкування учнів, а й розвиває естетичне чуття мови, почуття, переконання.

Безумовно, формуванню світогляду людини сприяє вивчення мови. Особливе значення мають тексти, запропоновані вчителем для переказу та ознайомлення. Вони мають не лише відповідати вимогам методики навчання української мови, тобто містити необхідний мовний матеріал, формувати

мовну та культурну компетенції, а й бути зразками високохудожнього твору, який викликає в учнів естетичне переживання. Це важливо, оскільки останнім часом у нашому суспільстві набули поширення твори, що пропагують насильство та жорстокість, більшість із них не мають естетичної цінності та морально обеззброюють людину. Тому для переказу обирають тексти, які є зразками сучасної, серйозної, морально й естетично виваженої літератури.

До прикладу в 10-11 класах пропонуються такі завдання:

10 клас: - перекажіть текст «Як дбати про свій голос» (с.66); - стисло перекажіть притчу «Двері» (с.25); - перекажіть прочитаний матеріал «А хура й досі там, а віз і нині там», «Впадати (а не кидатися) в око», «Грати роль відігравати роль» (с.41); - розкажіть про риторику як мистецтво впливу на людей, використавши одну з цих історій (в підручнику подано зразки легенд) (с.48); - прочитайте текст, порівняйте сприйняття цих текстів на слух і мовчки, зробіть відповідні висновки (с.53); - перекажіть тексти про позу й рухи оратора, урахувавши вимоги до мовця (с.55); - підготуйтеся до усного переказу тексту, повторно прочитайте і складіть план (с.61); - стисло перекажіть текст (письмово), доповніть переказ роздумом на тему «Мій вибір – здоровий спосіб життя» (с.94); - прочитайте текст, доповніть його коротким описом картини Т.Шевченка «Місячна ніч на Кос-Аралі» (с.108); - усно перекажіть текст «Як виникли прізвища» за складеним планом, наводячи по два-три приклади прізвищ до кожного пункту (с.137); - підготуйте складний план тексту, повторно прочитайте текст, перекажіть текст за планом. Текст «З історії іменотворення» (с.187);

11 клас: - прочитайте текст «Радіо – це стан душі, а не запис у трудовій», напишіть його стислий переказ (с.8); - прочитайте текст «Заздрість у соцмережах», доповніть роздумами про реакцію друзів на ваші дописи в соцмережах (с.39); - перекажіть текст «Моцарт українського перекладу», доповнивши його своїми міркуваннями про причини, які стали для маленького Миколи поштовхом до набуття навичок говоріння (с.103); - проаналізуйте текст за поданим планом; висловіть свої міркування про те, чи можуть публічні

люди, представники українського музичного мистецтва, у соціальних мережах спілкуватися суржилом і не дотримуватися пунктуаційних норм (с.135);
- прочитайте промову на врученні Шевченківської премії, складіть план виступу, з'ясуйте значення виділених слів (с.191).

Як бачимо, для ефективної реалізації функції естетичного виховання учнів, пропонуються високохудожні тексти, які мають моральний зміст, спрямовані на виховання культурної особистості. Не випадково автор підручника використовує різнотипні завдання, це, на нашу думку, мотивує учнів до вирішення поставлених завдань, завдання цікаві за змістом, сучасні, відповідають віковим особливостям і сприяють формуванню естетичної насолоди.

Виховні завдання в процесі навчання вирішуються не стихійно. Не потрібно розраховувати на те, що навчання буде само по собі виховувати учнів. Якщо вчитель буде підходити до навчання формально і задовольнитись тим, що учні будуть лише отримувати знання без вміння застосовувати їх на практиці, в житті, то навчання і виховання буде неефективним. Якщо вчитель не буде ставити перед собою мету формувати в учнів в процесі навчання світогляд, вироблення навиків поведінки, то таке навчання не дасть бажаних результатів.

Готуючи кожен урок, вчитель продумує, як реалізувати виховний потенціал змісту навчального матеріалу. Саме вчитель звертає увагу учнів при перегляді відео на позитивні та негативні вчинки в змісті вправ, заставляє задуматись, на кого хочуть бути схожими учні. Вчитель виховує захоплення учнів вчинками відомих людей, бажання красиво та вправно працювати, бажання приходити на допомогу своїм друзям.

Наприклад:

- напишіть вільне есе, висловивши в ньому враження від одного з останніх переглянутих вами фільмів [2, с.66] (таке завдання спонукає до перегляду фільму й аналізу сюжету, можливо, вчинків головних персонажів;

- перегляньте відеоматеріал про музикантку Нату Жижченко (3 хв 1 с) і виконайте завдання.

А. Розкажіть, яке враження справила на вас Ната Жижченко своєю розповіддю.

Б. Поміркуйте, завдяки чому співачка має понад 80 тисяч підписників у соцмережі «Instagram» [2, с.113];

- перегляньте відеоматеріал про українського режисера й актора кримськотатарського походження А. Сеїтаблаєва (3 хв) і виконайте завдання.

А. Розкажіть, яке враження справив на вас актор.

Б. Охарактеризуйте його вимову, манеру говорити [2, с.143];

- перегляньте короткий виступ сучасної письменниці Оксани Забужко «Не бійтеся говорити українською» (2 хв 1 с) і виконайте завдання.

А. Визначте елементи мовленнєвої ситуації: 1) адресата; 2) адресанта; 3) предмет мовлення; 4) умови успішного спілкування.

Б. Який момент у виступі О. Забужко видався вам найбільш переконливим? Обґрунтуйте свою думку [1, с.51];

- перегляньте телесюжет про Аду Роговцеву (3 хв 48 с) і виконайте завдання.

А. Стисло перекажіть телесюжет про Аду Роговцеву (усно).

Б. Доповніть свій переказ враженнями, які справила на вас ця жінка (усно) [1, с. 155];

- перегляньте фрагменти дискусій «Ірена Карпа в дискусії про вивчення української літератури в школах», «Фрагмент дискусії про міфотворчість в літературі на «Книжковому арсеналі 2017»» (1 хв 31 с і 2 хв 10 с) і виконайте завдання.

А. Перегляньте фрагменти повторно й занотуйте найцікавіші думки.

Б. Хто з учасниць дискусій вам найбільше імponує? Чим саме?

В. Хто з учасниць дискусій не повністю дотримується правил ведення суперечки? У чому це проявляється? [1, с. 189];

- перегляньте відеоматеріал про В. Симоненка «Сумна історія поета-шістдесятника» (3 хв 47 с) і виконайте завдання.

А. Випишіть стилістично забарвлені слова. Визначте оцінну лексику.

Б. Перекажіть історію про В. Симоненка, зберігши стилістично забарвлену лексику [2, с. 167].

Особливо цінним є те, що вчитель пов'язує події, описані у вправах, з реальним життям, вчить учнів визначати кращі риси особистості, бачити красу у вчинках.

Добираючи речення на уроках мови, вчитель повинен пам'ятати не лише про те, щоб навчити учнів визначати тип речення, не менш важливим є зміст речення. Наприклад, на уроці української мови визначаючи тип речень пропонувано таку вправу:

Саме в цей момент зійшлися над полем хмари, і від того, що вони зіштовхнулися між собою, спалахнув величезний круглий вогонь... Він прокотився через поле, як величезне світило, і розсипав навколо тисячі іскор.

На заході з-за хмар визирнуло сонце, й іскри застрибали навколо, швидко згоряючи. Водночас линув з усіх хмар, що зібралися над полем, дощ, і цей дощ, просвічений сонцем, раптом зазвучав, витворюючи нечувану, дивовижно мелодійну музику (За Вал. Шевчуком) [2, с.16].

Робота над текстом не зводиться лише до визначення типів речення. Учитель працює й над змістом, пропонуючи учням визначити головну думку тексту, скласти уявну картину, виховуємо у них любов до Батьківщини, почуття гордості за свою країну, бажання берегти її природу, естетичні почуття. Зміст таких вправ спонукає до виховання в учнів уваги, вміння бачити красу навколишнього, спостережливість.

Опрацьовуючи лінгвістичний матеріал, необхідно використовувати тексти з естетичною вагомістю, уривки з художніх творів, що сприяють вихованню уваги до слова, знання слова, збагаченню мовного резерву, вихованню читача і слухача, вміння бачити всі відтінки значення слова, розвиток естетичного смаку, розуміння краси слова, його глибини.

Наприклад, при вивченні тем «Лексика», «Фразеологія» використовуються уривки з повісті М. Стельмаха:

- 1) З'ясуйте, яку стилістичну роль відіграють пароніми в поданих текстах.

Декілька днів у селі тільки й розмов було, що про театр, а особливо загуло, коли комсомольці почали для вистави позичати в селян стільці, лампи, миски, чарки й навіть спідниці, з яких хитромудро мали виходити старосвітські широченні штани. Цю позичку комсомольці називали реквізитом, а хтось з багатів пустив поголос, що це — реквізиція. І деякі налякані жінки метнулись одбирати свої спідниці, не знаючи, що вони мали слугувати великому мистецтву (М. Стельмах) [2, с. 155]

- 2) Виразно прочитайте текст. Яка його основна думка? Знайдіть синоніми й укажіть, яку стилістичну роль вони відіграють. Які естетичні почуття викликає зміст?

А яке потім було сум'яття, ви, напевне, здогадуєтесь: спершу з мене вибивали дурування й примовляли, який я бузувір, опришок, урвиголова, харциз, каламут і навіть химород... Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, а й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якимось втулявся аж у п'яти й на в'язах стирчала макітра... (М. Стельмах) [2, с. 158].

Ефективність мовно-естетичного виховання, формування мовної особистості, здатної свідомо й ефективно опановувати рідну мову в різноманітних життєвих ситуаціях залежать певною мірою від правильності добору спеціальних дидактичних матеріалів. Для формування умінь, важливих для духовного, інтелектуального та естетичного розвитку учнів, збагачення їх мовлення, формування загальних уявлень про мову як основного засобу комунікації, важливо використовувати різні вправи і завдання, вони можуть

бути різними і за способом виконання, і за рівнем складності, але мета одна – формування естетичного світогляду (почуттів смаків, цінностей).

Наприклад:

1. Прочитайте текст. Знайдіть речення з відокремленими означеннями й прокоментуйте розділові знаки в них. Назвіть синтаксичні засоби, що надають тексту емоційного забарвлення.

Величніше від видовища спокійного чи схвильованого моря, від вигляду гір, укритих пралісом чи завітчаних вічним снігом, видовище зоряного неба, яке оточує нас з усіх боків, нестримно притягає до себе наш погляд, розповідаючи нам про безмежність і вражаючи нас незбагненою безоднею. Ніщо інше не може такою мірою захоплювати нас, притягувати до себе допитливу людську думку, як небо, тому що воно – сама правда, сама безмежність, вічність, усе...

Знайдіть у всіх релігійних таємницях, у всіх гідних подиву творах мистецтва – у живописі, музиці, драмі, романі – такі глибокі думки, які б справили на нашу душу враження істини, величі та піднесення, яке дарує нам споглядання неба! Щонайменша падаюча зірочка ставить перед нами запитання, чим же ми самі є у Всесвіті. Комета на своїх могутніх і швидких крилах переносить нас у безодні простору; зоря, що палає в глибині небес, указує нам на далеке сонце, оточене невідомими нам світами людських істот...

Дивні, величні, чарівні видовища! Вони притягають до себе своєю неймовірною красою й переносять нас у царину недосяжної величі (К. Фламмаріон) [2, с. 123].

2. Перепишіть речення й розставте розділові знаки. Проаналізуйте зміст і структуру складних речень, визначте їх естетичну роль.

1. Важливо вірити що талант нам дається не просто так і що за будь-яку ціну його потрібно для чогось використовувати (М. Склодовська-Кюрі). 2. Виливаючи душу пам'ятай що людина не помийна яма (Є. Дудар). 3. Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку (Л. Костенко). 4. Геній це маяк котрий світить нащадкам тих для кого був більмом на оці (В.

Голобородько). 5. І хоч весна одранкувала а осінь вже рум'янить глід мені зозуля накувала не- марно сто завітних літ (Д. Луценко). 6. Для того щоб створити щось красиве треба нести красу в душі (Ю. Мушкетик). 7. І один у полі воїн якщо захищає рідне поле (В. Голобородько). 8. Люблю весну коли плюскочуть ріки коли рида од щастя соловей і заглядає сонце під повіки у тишині задуманих алей (В. Сосюра) [2, с. 137].

3. Визначте в реченнях відокремлені члени. Яку роль вони виконують у тексті? Поясніть естетичний відтінок змісту речень.

1. Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля (М. Рильський). 2. Є тільки один спосіб уникнути критики: нічого не робіть, нічого не говоріть, будьте ніким (Арістотель). 3. Борців не лякають пригоди: шлях, мочений кров'ю та потом, нас виведе в панство свободи не нині, не завтра, так потім (П. Грабовський). 4. Людина — як цегла: обпалюючись, твердне (Б. Шоу). 5. Не повертайтеся на круги своя: нічого це, крім болю, не приносить (М. Луків). 6. Я розумію: не всі мають силу волі Лесі Українки (О. Семчук). 7. Налагодь струни золоті: весна бенкет справляє (Олександр Олесь) [2, с.136]

4. Прочитайте уривок з повісті «Ірій». Поясніть, яким способом виражаються відношення однорідності. Обґрунтуйте, у яких реченнях більший ступінь емоційно-експресивного забарвлення.

...А пси ще вдосвіта валували на Солом'янці, а вороння чорними хмарами напливало з лісів і байраків, а солом'янці осудливо хитали головами, наштрикнутими на гостряки парканів, а тітка Дора, збираючи мене й дядька в далеку дорогу, зловісно пророкувала солодкий кінець подорожі в солом'янських палісадниках, де саме досягають полуниці, густо-червоні, наче краплі ранкового сонця, де наливається яблучним соком налив, де попід штахетами рясно грониться смородина, а в літніх кухоньках духмяно жаркотять яечні з ніжно-рожевим солом'янським салом, де дівчата тілісті, наче зшиті з пампушок, а очі в них звабливі, вологі, і це божевілля, безглуздя, безум, шаленство, дурість – жертвувати літом, відпусткою, канікулами, а то й

важити життям після стількох майже безслідних експедицій... (В. Дрозд). [2, с.156]

Наведена система вправ спонукатиме учнів до активної мовленнєвої, розумово-емоційної, естетичної та духовної діяльності, стимулюватиме інтерес до слова, розвиватиме творчі здібності.

Ми переконані, що можливість на уроці транслювати відеоматеріали в онлайн режимі, можливість використання гаджетів для виконання різного роду завдань сприяє розвитку учнів як всебічно розвиненої особистості.

Сьогодні зростають суперечності між матеріальним та духовним, прекрасним та потворним, учні вчать розрізняти ці протилежності, виокремлюючи справді духовні цінності та потреби. Лише уміння аналізувати твори мистецтва, висловлювати власну оцінку побаченого/почутого на основі ґрунтовних знань та досвіду допоможуть зробити правильний вибір.

Проблемні запитання на уроці, вирішення яких вимагає звернутись до творів мистецтва, історії культури, художньої зокрема, сприяють розвитку асоціативного мислення, вміння порівнювати, аналізувати, узагальнювати, висловлювати судження, що загалом призводить до підвищення інтелектуального рівня, необхідного для формування естетичної культури особистості.

Урок української мови визначає ставлення учнів до інших жанрів мистецтва. Звичайно, щоб зрозуміти інші мистецтва, треба зрозуміти їхню мову. Велику роль у вихованні культури почуттів відіграє взаємозв'язок естетичного сприймання й естетичної творчості. Основним завданням вчителя є сформувати в учнів уміння сприймати, відчувати, цінувати і творити прекрасне в повсякденному житті.

Отже, завдання уроків мови – навчити учнів створити власний духовний світ, бачити красу, формувати естетичні уявлення. Урок словесності – це світ мовної краси, духовного розвитку, культури.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу науково-методичної літератури та вивчення державних документів ми переконались, що проблема естетичного виховання в освітньому процесі завжди була і залишається актуальною. Проте на різних етапах суспільного розвитку та розвитку педагогічної науки підходи до її реалізації були різні. В процесі опрацювання наукової літератури, ми переконались, що проблема ефективності реалізації естетичної функції виховання в процесі навчання учнів старшої школи набула широкого значення, однак залишається ще не достатньо дослідженою на рівні освітньої мовно-літературної галузі.

Розкрили суть і значення естетичного виховання, його ефективності реалізації в процесі навчання учнів старшої школи. Вказали на тісний взаємозв'язок освітньої, розвиваючої та виховної функції. Визначили роль змісту навчального матеріалу з української мови в естетичному вихованні. Естетичне судження є виявом естетичного ставлення людей до дійсності, а формування естетичних суджень сприяє дальшому розвитку цього ставлення. Естетичне судження учнів надзвичайно тісно пов'язані з загальним рівнем естетичного сприймання – його осмисленістю, емоційністю, цілісністю.

Визначили ефективні форми роботи щодо реалізації естетичної виховної функції навчання на уроках мови, описали методи, що сприяють їх ефективності. Розкрили роль змісту навчального матеріалу підручників з української мови для старшої школи в естетичному вихованні. Вивчення проблеми реалізації завдань естетичного виховання в освітній діяльності старшої школи показало, що учителі, які творчо підходять до своєї роботи, завжди враховують виховні можливості уроків, майстерно і повно використовують всі можливості навчального матеріалу досягають мети, а це, зокрема, забезпечує не лише глибокі знання учнів, вміння, навички в галузі виховання, а також формування у них естетичної культури.

З'ясовано, що в основу системи роботи вчителя української мови повинен бути покладений комплексний підхід, який передбачає єдність навчання та виховання, єдність методів і засобів навчання і виховання. Це особливо важливо у сучасних умовах, оскільки результати діяльності вчителя повинні визначитися, насамперед, за глибиною і міцністю знань, за рівнем вихованості учнів. Естетичне сприйняття текстів вправ та завдань зумовлюють залежність емоцій і оцінності естетичних суджень, що впливає на формування в старшокласників конкретних знань, уявлень, смаків, ідеалів. Емоційність естетичних суджень залежить від естетичної реакції учнів на конкретно-чуттєві ознаки прочитаного. Систематична робота над змістом вправ у формі бесід збагачує естетичні почуття і уявлення учнів, формує їхні смаки й ідеали, розширює сферу їхнього естетичного ставлення до дійсності.

На сучасному етапі тенденція до підвищення естетичної освіти, формування творчої активності, підвищення ефективності викладання уроків мови досить гостро стоїть перед загальноосвітньою школою. Ми переконались, що навчальний процес має стати для учнів не тільки життєвою необхідністю, але й викликати задоволення і палке бажання йти далі на шляху свого розвитку, долаючи складні ділянки, знаходячи кожного разу щось нове, привабливе та цікаве не тільки в почутому, а й у пережитому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 208 с.: іл.
2. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2019. 208 с.: іл.
3. Бех І. Виховний процес з глибинним психозануренням. *Початкова школа*. 2008. № 3. С. 9–12.
4. Білоусова В.О., Чорна К.І., Ганнусенко В.І., Киричок В.А., Осьмак Л.П., Павленчик В.О., Феоктісова О.Л., Циганок С.Д. Виховання моральності підростаючого покоління: наук.-метод. посіб. Київ: Богдана, 2005. 388 с.
5. Бітаєв В.А. Естетичне виховання та формування цілісної особистості. *Творчість у контексті розвитку людини*: тези міжнар. наук. конф. Київ, 2003. Ч. 2. С. 12–15.
6. Буган Ю. Естетичне виховання в сучасній школі. *Директор школи*. 2004. № 37. С. 18–21.
7. Вітюк О. Психологічна служба і виховна робота. *Завуч: Наша вкладка*. 2006. № 9. С. 9–11.
8. Галагузова А. Соціальна педагогіка. Київ, 2003. 416 с.
9. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія та історія. Київ, 2001. 643 с.
10. Генік М. Актуальність естетичного виховання учнів засобами народознавства. *Початкова школа*. 2007. № 7. С. 46–49.
11. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
12. Горний В. Покоління майбутнього. *Факти*. 2001. № 18. С. 12.
13. Грибан Г.В. Формування естетичної культури учнів засобами мови. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку*: зб. наук. праць. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 362–367.

14. Грищенко Т. Естетичне виховання студентської молоді в системі педагогічної освіти України. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2019. № 6 (98). С. 171–183.
15. Демиденко В.К. Деякі аспекти морального виховання: Практичний матеріал для керівників, вихователів і вчителів. Київ: ІЗМН, 2005. 139 с.
16. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 03.11.2022 р.)..
17. Донцов А.В. Психолого-педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Високі технології виховання*. Харків: ІСДО, 1995. С. 86–90.
18. Донченко Т. Власне методичні принципи навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 2. С. 2–5.
19. Дьяконов І. В. Соціально-філософський аналіз ціннісних орієнтацій учнівської молоді України: дис... канд. філос. наук: спец. 09.00.03. Запоріжжя, 2008. 302 с.
20. Естетика: навч. посіб. / авт. М. П. Колесніков, О. В. Колеснікова та ін.; ред. В.О. Лозовий. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 204 с.
21. Естетика: підруч. для студ. гуманіст. спец. вищих навч. закл./ Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк. [2-ге вид., доп. і переробл.]. Київ: Вища школа, 2005. 431 с.
22. Естетичне виховання на уроках мови та літератури: зб. наук. праць. Київ: КДПУ, 1990. 100 с.
23. Закон України «Про загальну середню освіту» URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення: 10.03.2022).
24. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 10.03.2022).
25. Зінькова П. Виховання етичних норм у молодшого школяра на уроках рідної мови. *Рідна школа*. 2002. № 8. С. 24–27.

26. Іванішин Б. Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич, 1992. 324 с.
27. Кан-Калик В. А. Вчителю про педагогічне спілкування. Київ, 1997. 165 с.
28. Капська А.Й. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. Київ, 2000. 260 с.
29. Караман С. Методи і прийоми навчання української мови. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 3. С. 25–27.
30. Кирницький В.П. Управлінський аспект виховання в школі. *Початкова школа*. 2003. № 8. С. 20–22.
31. Козак Н. Українське виховання в освіті. *Дошкільне виховання*. 2002. № 8. С. 14–16.
32. Коломієць В.П. Виховання особистості: проблеми і завдання. Київ, 2005. 674 с.
33. Кондратенко Г.П. Сутність та структура естетичного світосприйняття особистості у психолого-педагогічному аспекті. *Освіта на Луганщині: наук.-метод. журн*. 2004. № 1. С. 63–67.
34. Кононенко П. Мистецтво спілкування в школі. *Початкова школа*. 2003. № 8. С. 25–27.
35. Концепція розвитку освіти до 2025 року. URL: <http://osvita.ua/news/43501/> (дата звернення: 18.04.2022).
36. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Директор школи*. 2005. № 4. С. 2–23.
37. Корольова І.І. Естетичне виховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі культуротворчої діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Умань, 2012. 200 с.
38. Кудряшова Р. Виховна система нашої школи. *Завуч: Наша вкладка*. 2006. № 9. С. 7–9.
39. Куланіна А. Естетичне виховання засобами художньої літератури. *Шкільна бібліотека*. 2014. № 3. С. 56–61.

40. Кучерук О.А. Естетичне виховання на уроках української мови в школі (8-9 класи): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2000. 202 с.
41. Лашина С. Виховна система в сучасних умовах. *Завуч: Наша вкладка*. 2006. № 9. С. 4–7.
42. Левчук Л., Оніщенко О. Основи естетики: навч. посіб. для учнів 10-11 кл. Київ: Вища школа, 2000. 270 с.
43. Липа В. Організація виховної роботи в школі. *Управління школою*. 2007. липень. С. 18–21.
44. Літературна енциклопедія. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/dic> (дата звернення: 10.04.2022)
45. Любар О.П., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи й педагогіки: навч. посіб. Київ: вид-во «Знання», 2003. 450 с.
46. Мазуренко Л. Як створити ефективну виховну систему в школі. *Завуч*. 2006. № 6. С. 6–8.
47. Макогон О. Е. Організаційно-педагогічні умови створення сприятливого навчально-виховного середовища в загальноосвітньому навчальному закладі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2006. 226 с.
48. Мартинюк І.В. Національне виховання: теорія і методологія. Київ, 2004. С. 117–125.
49. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посіб. Київ, 2000. 335 с.
50. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. Київ: Парламентське вид-во, 2002. 204 с.
51. Миропольська Н. Є. Формування художньої культури учнів загальноосвітньої школи засобами мистецтва слова: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01. Київ, 2003. 414 с.
52. Михайлова Л. М. Сучасна естетична культура та її вплив на ціннісні орієнтації підлітків. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2012. № 7 (232). С. 73–79.

53. Михайлова Л.М. «Гармонія» як естетична цінність та педагогічний феномен. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 19 (254), ч. I. С. 14–20.
54. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навч. посіб. [4-е вид., доповн.]. Київ; 2003. 615 с.
55. Навчальні програми для 10-11 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 03.11.2022 р.)
56. Нечепоренко Л.С. Моральні засади виховання: навч. посіб. Харків: Основа, 2001. 238 с.
57. Нинченко Н., Сметанський М. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 488 с.
58. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Просвіта, 2000. 226 с.
59. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В. Педагогіка: навч. посіб. Кіровоград, 2000. 590 с.
60. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.11.2022).
61. Рибак К. Стан морального виховання в сьогоднішній школі. *Початкова школа*. 2003 № 5. С. 18–20.
62. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ, 2003. 328 с.
63. Сірізнюк В. В. Основи виховання. Кам'янець-Подільський, 2004. 305 с.
64. Сморгж Л. Естетика: навч. посіб. Київ: Кондор, 2007. 333 с.
65. Сухомлинська О.В., Антоненко Н.Б. та ін. Українська педагогіка в персоналіях. [в 2-ох кн.]. Київ: Либідь, 2005. 2-га кн. 552 с.

66. Тарасенко Г. Нові підходи до виховання дітей і молоді в контексті культурологічної парадигми освіти. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2005. Вип. 248. С. 167–173.
67. Торопова І. Моральні цінності та ідеали у виховній системі школи. *Рідна школа*. 2004. №3. С. 66–70.
68. Усатенко Т. П. Українська національна школа. Київ, 2003. 283 с.
69. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищих пед. закл. освіти. Київ: Академія, 2001. 528 с.
70. Формування естетичної культури учнів засобами мови. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку*: зб. наук. праць. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 362–367.
71. Шарата Н., Кедіс О. Художньо-естетичне виховання студентської молоді Миколаївського національного аграрного університету. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2018. Вип. 1 (60). С. 398–402.
72. Швай Р. Аксіоцентризм, пайдоцентризм та сучасний освітній процес. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/170962/170648> (дата звернення: 03.11.2022 р.).
73. Юзвак Ж. Естетичне сприймання: психологічний аспект. *Рідна школа*. 2000. № 12. С. 51–52.
74. Юрченко С. Управління виховною роботою. *Завуч: Наша вкладка*. 2006. № 9. С. 1–4.
75. Яценко Т. О. Естетична спрямованість шкільного курсу української літератури. *Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми*: зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2015. С. 117–123.

Додаток А

Інтеграція знань з різних наук на уроках мови як засіб естетичного виховання учнів

Вправа 1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Брат із сестрою працюють над презентацією про італійський живопис епохи Відродження:

— Не можу зрозуміти, чому це «Мона Ліза» Леонардо да Вінчі — неоцінена спадщина італійського живопису. Якщо вже вона неоцінена, то годі говорити про інші картини. Її ж знає весь світ!

— А в слові «неоцінена» одна чи дві букви «н»?

— Дві.

— Так ти ж читай правильно: неоціненна!

А. Чому брат неправильно зрозумів написане?

Б. Поясніть відмінність у значенні слів неоцінений і неоцінений.

§ 33–34. ПОДВОЄНІ ЛІТЕРИ

Вправа 7. Опишіть картину Л. да Вінчі «Мона Ліза», використавши слова незлічений, незліченний, нездійснений, нездійснений, незбагнений [1, с. 105-108].

Вправа 7. Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про п'ять найбільших у світі міст, річок, морів, островів і гірських вершин. Запишіть їхні назви в зошит [1, с. 143].

Вправа 7. Утворіть словосполучення за зразком і запишіть їх.

Зразок: (повноводий) Міссісіпі — повновода Міссісіпі.

(Високий) *Кіліманджаро*, (екзотичний) *Чилі*, (далекий) *Ріо-де-Жанейро*, (теплий) *Янцзи*, (сонячний) *Сан-Франциско*, (широкий) *Міссурі*, (страшний) *табу*, (славний) *Дніпро*, (північний) *Осло*, (сильний) *мігрень*, (далекий) *Баку*, (холодний) *Оріноко*... [1, с. 160].

Вправа 6. Напишіть есе про явище природи, що викликає ваше найбільше захоплення й здивування.

Явища природи: грім, блискавка, гроза, кульова блискавка, вітер, вихор, дощ, веселка, хмари, мороз, сніг, град, полярне сяйво [1, с. 170].

 6. Напишіть есе про явище природи, що викликає ваше найбільше захоплення й здивування.

Явища природи: грім, блискавка, гроза, кульова блискавка, вітер, вихор, дощ, веселка, хмари, мороз, сніг, град, полярне сяйво.

Вправа 6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

А. Підготуйте складний план тексту. Б. Повторно прочитайте текст. В. Усно перекажіть текст за планом.

 6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

З історії іменотворення

Своєрідний та цікавий процес творення й уживання особових імен у західноєвропейських народів. Новонароджений у день хрещення діставав не одне особове ім'я, а два, три, а часом ще більше. (Цей звичай, можливо, — продовження античної традиції найменування, за якою людина могла мати впродовж свого життя чимало імен, наприклад, *Гай Юлій Цезар Октавіан Август*). Дослідники зазначають, що в деяких країнах, наприклад в Іспанії та Португалії, кількість імен маляти залежить від соціального становища або й титулу його батьків. Звичайному дворянину-ідально дозволяється мати шість особових імен, дворянам-грандам — дванадцять, а найвищим сановникам — досхочу. Навіть дружина всесвітньо відомого художника Гоїї офіційно підписувалася такими (ще не всіма) іменами: *Марія дель Пілар-Тереза-Каєтана-Феліція-Луїза-Каталіна-Антоніна-Ізабелла*; у житті, проте, її називали просто *Каєтана*. Ще більше імен мають японці.

По кілька імен мали колись та ще й тепер деякі мешканці України. Один із чудових українських поетів-ліриків Антонич мав їх два: Богдан-Ігор. Три імені дістав під час хрещення й Максим Рильський.

Людське ім'я є своєрідною характеристикою людини, а інколи — і соціальним знаком. До того ж воно супроводжує кожного з нас усе життя. Тому дуже важливо, щоб батьки вибирали своїм дітям імена гарні та звучні, приємні для слуху й вимови. Певне значення має для люди-

[1, с. 182].

Вправа 7. 1. Знайдіть у мережі Інтернет десять приказок або прислів'їв, що містять числівники; десять назв пісень, кінофільмів або художніх творів з числівниками. Запишіть їх. 2. Складіть і запишіть бюджет туристичної мандрівки вашого класу в Карпати (у Холодний Яр або Шевченковими місцями). Використайте не менше десяти числівників у різних відмінкових формах і передайте їх на письмі словами [2, с. 40].

Вправа 7. Прочитайте текст і виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

Композитор Петро Чайковський приїхав до Одеси де вперше було поставлено його оперу «Пікова дама». Саме тоді в театрі драми виступали українські актори й серед них Марія Заньковецька давнім прихильником якої був композитор. Коли закінчилася «Пікова дама» актриса піднесла Чайковському лавровий вінок з написом «Безсмертному від смертної». Вражений такою увагою Петро Ілліч захотів віддячити їй. На другий день відвідавши виставу за участю Заньковецької він теж підніс їй лавровий вінок з написом «Безсмертній від смертного» (З книжки «Цікаві бувальщини»).

Петро Чайковський

Марія Заньковецька

- А. Перепишіть текст, розставивши розділові знаки.
 Б. Визначте синтаксичну роль усіх дієслів і відповідно їх підкресліть.
 В. Визначте й надпишіть форми дієслів [2, с. 49].

Вправа 7. [2, с. 167].

- 7.** Випишіть з тексту стилістично марковані слова; визначте, яку роль вони відіграють (*усно*). Підкресліть ті з них, що вжиті в переносному значенні.

Що ж зображено на Рафаєлівій картині «Сикстинська Мадонна», що зачаровує весь світ уже понад півтисячоліття?

Нечутно ступає по хмарах босими ногами Богоматір, ніжно пригортаючи до грудей свого маленького Сина. Марія знає, яка доля чекає її божественного первістка, і тому такі сумні її прекрасні очі й так важко дається їй кожен крок, адже попереду в Ісуса — Голгофа. Але вона знає, що так мусить бути, бо так возлюбив Бог світ, що віддав на муки Свого єдинородного Сина, аби кожен, хто в Нього увірував, не пропав, а мав життя вічне. І тому, тамуючи біль і душевну муку, несе Марія свого Сина людям, і ніщо не в змозі спинити материнську ходу: ні час, ні випробування, ні смерть (*О. Журавель*).

Вправа 6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Незвичайна професія

Сидіти годинами за комп'ютером, грати в ігри й за це ще й гроші отримувати! Ця посада називається бета-тестер комп'ютерних ігор. Усе, що потрібно від працівника, — це грати та знаходити помилки, баги й криві моменти в грі. Хіба не це професія мрії будь-якого геймера?! (З порталу <http://asn.in.ua>).

А. Знайдіть неологізми, розкрийте їхнє значення (за потреби скористайтесь мережею Інтернет).

Б. Напишіть вільне есе про те, чи є душа в багах, бета-тестерах і кривих моментах; чи не втрачає сучасна людина зв'язок зі справжнім, непідробним — чистою природою, народними традиціями, живим, а не віртуальним спілкуванням [2, с. 172].

Вправа 5. Підготуйте повідомлення на одну з поданих тем.

- Дивовижний світ «Асканії-Нової».
- Історія київських мостів.
- Хто такий Серж Лифар?
- Найкомфортніше місто України.
- Незаконний видобуток бурштину, вирубування лісів у Карпатах, забруднення річок... — наша байдужість чи недбальство? [2, с. 193].

Вправа 4. Напишіть інструкцію про безпеку поведінки в турпоході для учнів молодших класів.

- Уведіть цікаві факти, приклади, які, з одного боку, будуть цікаві для учнів, а з іншого — застерігатимуть від необдуманих дій.

- Зауважте, що цю інструкцію ви будете озвучувати перед учнями-початківцями.

- Прочитайте інструкцію перед класом так, щоб зацікавити слухачів (з відповідними жестами, мімікою, настроєм тощо) [2, с. 193].

Вправа 4. Запишіть слова у дві колонки: 1) які треба писати разом; 2) які треба писати з дефісом.

Прем'єр/міністр, пів/огірка, овоче/молочний, людина/павук, історико/філологічний, одно/денний, сіро/зелений, дрібно/плідний, іридо/діагностика, лимонно/кислий, соціально/економічний, яблучно/виноградний, легко/крилий, ящірко/подібний.

- З перших букв вписаних слів складіть назви регіонів України.

[2, с. 141].

Вправа 7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

А. Випишіть риторичні фігури й тропи.

Б. Потренуйтеся правильно читати текст для аудиторії (як диктор радіо чи телебачення). Зверніть увагу на логічні наголоси, довжину пауз та інтонування речень [2, с. 23].

Український винахідник

Хто є батьками кіно? Брати Люм'єр? І так, і ні. Адже за два роки до їхнього відкриття український механік Йосип Тимченко з фізиком Миколою Любимовим розробили механізм «равлик». Його принцип дії був узятий за основу створення кінескопа! Тож саме Тимченко є справжнім батьком кінематографії.

1893 року в Україні (а саме в Одесі) показали два фільми, знятих за допомогою першого кінескопа. Тимченко випередив братів Люм'єр! У чому ж тоді справа? Його пристрій не був запатентований... До речі, кінескоп Тимченка досі зберігається в сховищі Політехнічного музею в Москві.

Однак це не всі досягнення науковця! Він — автор автоматичних метеорологічних, фізичних та астрономічних приладів. За ці винаходи не раз отримував найвищі нагороди на світових виставках. Брав участь у створенні першої моделі автоматичної телефонної станції Фрейденберга (*Н. Сукач*).

Додаток Б

Короткий словник колоритної української лексики

За тлумачним словником з'ясуйте значення не відомих вам слів і запам'ятайте їх.

базіка	навіснігти
барва	нагодітися
бляшанка	напробуд
Великдень	насолода
вередливий	неабиякий
вітівка	незабаром
віхола	пішпорити
вподобайка	ожегель
вродливий	оказія
гармідер	окрілення
гарт	опасистий
гбді	очманіти
гбжий	ошатний
гомоніти	ошелешити
гостинець	палкий
горвітко	пломеніти
громовиця	подійкувати
гречний	посиденьки
гринджобли	поцунити
джигун	прікрість
дошкульти	прудий
жайворонок	пряноці
забаганка	пустотливий
заквітчений	равлик
заліцятися	ремствувати
захарачувати	розбрунькуватися
зашарітися	рясний
звобливий	серденько
карафа	слухний
картатий	смаколик
катма	солодєнький
квашитися	стос
клантик	строкатий
крадькома	стяг
кравечка	тішитися
кравля	тямущий
кріхітка	фіранка
кухоль	халєна
лєгіт	хутко
лементувати	чванько
літепло	чємний
люстєрко	чєпурний
мерєживо	чимчикувати
марудний	човєнце
меткувати	чудернїцький
меткий	ясочка
моріжок	ятка
моторовно	